

www.kitabxana.net

Milli Virtual Kitabxananın təqdimatında

Postmodernizm

Kulturoloji materiallar toplusu N 2

E-kitab N 33

Ümumi redaktə: yazar-kulturoloq Aydın Xan (Əbilov)

YYSQ-nin rəqəmsal elektron nəşri N 33

İçindəkilər

1) Postmodernizm nədir?

2) "Postmodernizm çağırışları və insan"

3) Ahmet Arslan: "Mən modernistəm, ağıla inanıram..."

4) Niyazi Mehdi: "Postmodernizm haqqında postmodernist söhbət..."

Postmodernizm nədir?

Postmodernizmə konkret şəkildə tərif vermək mümkün deyil. Ən azı onun haqqındakı yazıların özü qədər tərif müəyyən etmək mümkündür. Hər yazar postmodernizmi öz baxış bucağından qiymətləndirərək onun müəyyən bir istiqamətinə daha çox fokuslanıb.

Bəzilərinə görə postmodernizm modernizmdən qopmanı ifadə edir. Bir qisim yazarlara görə isə o, modernizmin təmizlənilib-formallaşdırılmış, daha yüksək bir formasıdır. Kiməsə görə postmodernizm kollaj texnikasıdır, kiməsə görə də tarixin sonunu elan edən bir axındır (Fukuyama, 1993). Postmodern bir durum yaşandığı iddia edilir. Bu yaşanan müddət ərzində düşüncənin iflas etdiyi, ideologiyaların tükəndiyi, məkan və zaman anlayışlarının sarsıldığı iddia edilir.

Nəhayət, fəlsəfədə postmodernizmin tərfi J.F.Lyotarın 1979-cu ildə yazdığı “La condition postmoderne” adlı əsərdə müəyyənləşdirilir. Lyotar burada postmodernizmi “hiper-interpretasiyanın sonu” kimi dəyərləndirir.

Ümumi baxış

Qərb cəmiyyətlərində postmodernizmlə bağlı çoxlu sayda yazılar yazılır, müzakirələr aparılır. Bu termin bir çox sənət, intellektual və akademik sahələrdə istifadə edilir. Postmodernizm deyərkən ağla gələn ünlü şəxslər belə sıralana bilər:

Sənətdə: Roşenberq, Bazelitz, Şnabel, Kiper, Uarol

Memarlıqda: Zenks və Ventur

Teatrda: Artoud

Ədəbiyyatda: Bart, Bartalim və Pinçon

Kinoda: Devid Linç

Fotoqrafiyada: Şerman

Fəlsəfədə: Derrida, Lyotar və Bodriyar

İstifadə olunduğu sahəyə gəldikdə isə postmodernizm anlayışı mübahisəlidir: ədəbiyyat, memarlıq, rəssamlıq, musiqi, rəqqaslıq, psixanaliz, teologiya, tarix, fəlsəfə kimi fərqli-fərqli sahələrdə istifadə edilir. Aralarında bir uzlaşma yoxdur. Xəstəlik kimi yayılma xarakterinə malik olduğu üçün “virus” təbiri ilə də çağrılır.

Postmodernizmlə bağlı yaşanan mübahisələr 80-ci illərdə daha gərgindir. 60-cı illərdə sosial-elmi və sənətlə bağlı utopiyalar vardı. 70-ci illərdə “daxilə qayıdış” yaşanır, siyasətə arxa çevrilir. 80-cı illərdə isə informasiya emalı çağındakı inkişaf nümunələri “çoxluqçu” (kütləvi) bir gələcəyi göstərir. Belə bir mühit daxilində “postmodern mübahisə” ortaya çıxır və gündəmi məşğul edir.

Postmodernizmin ilk dəfə harada ortaya çıxdığı sualına cavab olaraq 60-cı illər Nyu York sənətsünasları və tənqidçilərini göstərə bilərik. 70-ci illərdə Avropaya gətirilərək orda inkişaf etdirilir. Getdikcə postmodernizm barədə daha çox bəhs edilməyə başlanır. Postmodernizm məzmun və qanunilik baxımından da mübahisəli bir vəziyyətdədir. Məzmun baxımından kiməsə görə yeni texnologiyalar çağı, kiməsə görə ətraf-mühit müdafiəçisi və ya “yaşıl ideyalar” tərəfdarı, bəzilərinə görə kütləviləşmə və parçalanma, və nəhayət başqa bir qrupa görə isə yeni bir miflə dağınıq olan toplumun növbəti bütövləşmə cəhdidir. Qanunilik olaraq postmodernizmin göstərəcəyi yeni fenomenlərin olmadığı söylənilir. Olsa belə, başlama və qurtarma nöqtəsini müəyyənləşdirmə işinin ancaq tarixçilərə aid olduğu şəkildə etirazlar da var. Yeri gəldikcə toxunacağımız Habermas isə modernizmin bitmədiyini, “tamamlanmamış bir layihə” olduğunu iddia edir.

Postmodernizm anlayışı ətrafında bir çox terminlərdən istifadə edilir. Bunlar, modernlik, postmodernlik, modernləşmə və modernizmdir. Bunları çox qısa şəkildə izah etməyə çalışaq:

Modernlik: Renessans zamanı ortaya çıxıb və inkişaf etdirilərək 18-ci yüzillik civarında Qərbdə o zamandan bəri işlədilən ictimai, iqtisadi və siyasi sistemləri göstərir.

Postmodernlik: Bəzi düşüncə adamlarına görə, post-industrial bir dövr istiqamətində inkişaf edən hərəkatdır. Özü ilə bərabər, qeyri-müəyyənliyi ehtiva edən vəziyyət ortaya qoyur. Modernizmin bir parçası olub-olmadığı, davamlılıq göstərib-göstərmədiyi, yaxud modernizmdən radikal bir qopma olduğu kimi qeyri-müəyyənliklər... Postmodernlik totalitar sistemlərin əvəzinə kütləvi və açıq demokratiya düşüncəsini müdafiə edir.

Modernləşmə: Elmi və texnoloji kəşflər, müxtəlif yeniliklər, sənayedəki irəliləyişlər, sosial dəyişikliklər və xalq-dövlət birliyi ilə meydana çıxan sosio-iqtisadi dəyişikliklərin birliyi.

Modernizm: Yüzüilliyin çevrilmə nöqtəsində ortaya çıxan və müxtəlif sənətlərdə hegemonluq edən axınla yanaşı xatırlanan özəl, mədəni və estetik formalar silsiləsi ilə bağlıdır. Modernizm klassizmindən fərqli olaraq şüurlu şəkildə inkişaf etdirilib. Bu sənətkarları da modern adlandırırıq:

Ədəbiyyatda: Coys, Yits, Prust, Kafka

Şeirdə: Eliot və Paund

Teatrda: Ştrindberq və Prondello

Rəssamlıqda: Çe Zann, Pikasso, Matiss, ekspressionist, futurist, dadaist və metafizik cərəyanın nümayəndələri.

Musiqidə: Şönberq və Berq.

Modernizmin bir çox xüsusiyyətləri postmodernizmə aid təriflərdə də qarşımıza çıxır.

Postmodernizmin keçmişinə çox qısa şəkildə nəzər yetirərək daha əvvəl haralarda və kimlər tərəfindən istifadə edildiyini müəyyən etməyə çalışaq. İlk dəfə ABŞ-da 50-ci illərdə ədəbi bir müzakirədən qaynaqlandığını qeyd etmişdik. Memarlıqda 1975-ci ildə istifadə edilib. Ədəbi mübahisəyə İrvinq Hou və Harri Lyuin start verir. Memarlıqda isə Almaniyada keçirilən bir toplantıda Venturi, Cenks, Braun kimi memarların iştirak etməsi nəticəsində (dolayısı ilə) ortaya çıxır. Postmodernizmin ən böyük əleyhdarı, Frankfurt məktəbindən olan Habermas isə bu memarlığı bəyənmir və onu başqa cür dəyərləndirir. 1870-ci illərdə ingilis salon rəssamı Çepman impressionist rəssamlığa qarşı tənqid mahiyyəti daşıyan “postmodern rəssamlıq” anlayışını gətirmək istədiyini bəyan edir. 1917-ci ildə Rudolf Panvitz “Avropa Mədəniyyətində Böhran” adlı əsərində postmodern insandan bəhs edir. Panvitz burada Nitsşenin üst insanını yeni tərzdə qavrayır. Ədəbiyyatşünas alim Federiko de Oniz 1934-cü ildə şeirdə “modernismo”, “postmodernismo” kimi meta-anlayışlardan istifadə edir.

Postmodern əlamətlər və kultürün ünsürləri

Postmodern anlayışda ortaq xüsusiyyətlər yoxdur. Buna görə də idealizm, materializm, praqmatizm kimi bir “izm”, ya da fəlsəfi bir nəzəriyyə deyil. İzlərdə olduğu kimi başlıca qanunları olmadığı üçün “izm”lər sırasına daxil etmək mümkün deyil. Onun ən yaxşı ifadəsi “postmodern durum” şəklində olan ifadədir.

Postmodernizmin bir çox əlamətləri var. Ancaq bunların biri və ya bir neçəsi, ya da hamısı bir yerdə mövcud ola bilər. Ən önəmlilərindən bir neçəsini sadalayaq: qeyri-müəyyənlik, parçalanma, qaydaların pozulması, ironiya, “mən”in itirilməsi, mələzləşmə (hibridləşmə), karnavallaşma, “mətnpərvərlik” (R.S.), gələcəyə dönüş (Back to the future), hər şey gedir (anything goes). Əlamətlərin bəzisini açıqlamağa çalışaq: Qayda-qanunların pozulması Nitsşe ilə başlayıb, avtoritarlarla lağlağı etməyi ifadə edir. Hər şey gedir (anything goes) ilə izah edilmək istənən məna, postmodernizmdə olmayacaq bir şeyin olmadığı, hər cür fikrə və hərəkətə açıq qapı qoyulduğudur. Gələcəyə dönüş (Back to the future) anlayışı Maykl Foksun bir filmindən

qaynaqlanır. Film zaman maşını ilə həyata keçirilən (gələcəkdə gerçəkləşməsi ümid edilən elmi-fantastika) səyahətlərdən bəhs edir.

Con Mörfi postmodern kultürün ölçülərini açıqlayarkən postmodernistlər tərəfindən inkişaf etdirilən epistemologiyanın həm də mədəni bir anlamı olduğunu, kultürün daha davranışların ortaya çıxmasını əngəlləyən “buyruq sistemi” olmadığını diqqət çəkir. Freydingin tezislərinin əksinə olaraq, mədəniyyətin “libido”nun ani partlayışlarına qarşı müdafiədə iştirak etmədiyini bildirir. Daha sonra dil ilə kultür arasındakı yaxın əlaqənin diqqətə alındığı zaman, mədəniyyətin ehtiraslardan ayrı olmadığını bildirir. Mörfi isə postmodern kultürün ünsürlərini bu şəkildə sıralayır: ağıl, kosmos, zaman, tarix, fərdi şəxsiyyət və insanlararası sahə. Tarix tədqiqatçıların bu günün arxeoloqları olmalarının lazım gəldiyini, tarixin indidən doğulacağını bildirir. Tarixçilərin keçmişdən çox, bu günə fokuslanmasının vacibliyindən bəhs edir. Mörfi “zaman”ı açıqlayarkən hər anın öz-özünə yetərli (kafi) olduğunu, başqa bir ana görə yanlış dəyərləndirilə bilinməyəcəyini və hər “indi”nin universal olduğunu bildirir. O, Delöz və Lakan kimi postmodernistlərin, xüsusilə Delözün zamanın keçməsinə açıqlamaq üçün Berqsondan borc fikirlər aldığını (zamanın dayanma-davam etmə olduğunu) bildirir. Mörfi postmodern kosmosun “Riemannien”, yəni arzuya görə dəyişdiyini, yaxud Lyotarin açıqladığı kimi plastik olmadığını iddia edir. Kosmosun praktik olduğunu, Nyutonun anlayışının əksinə olaraq dəyişikliyə, yeniliyə və riskə girməyə dəvət etdiyini ifadə edir.

Postmodern etika

Mörfi postmodernlər tərəfindən mənimsənilən dünyagörüşünü, etik davranışın ölüb-ölmədiyini sorğu-sual edir. O, postmodernistlərin indiyə qədər etika üçün bir çərçivə müəyyənləşdirmədiklərini, fəqət bu xüsusda bəzi nəzəri tör-töküntünün mövcud olduğunu qeyd edərək, postmodernistlərin karteziyanlığı (XVII əsrdə Fransada idealizm ilə materializmi birləşdirməyə çalışan Dekart fəlsəfəsi tərəfdarları - R.S.) rədd etdiklərini xatırladır. Mörfi dil oyunlarının bir-biriylə kəşisərək solipsizmin (yalnız şəxsi şüuru yeganə gerçəklik hesab edən və obyektiv varlığı danan ifrat subyektiv idealizm - R.S.) qarşısını aldıklarını bildirir. Derridanın postmodern etikanın o biri tərəfinə söykəndiyini deyərək nəzərdə tutduğu budur. Tənqidçilərin postmodernistlərin etikanı önəmli saymadıklarını iddia etdikləri məsələ davranış mandatının qurulmasıdır. Postmodernistlərin “buyruq”lara nifrət etdikləri doğrudur. Onlar Buberə paralel şəkildə insanlararası hörmətə dayanan bir etika anlayışını təklif edirlər. Dil oyunlarının müəyyən sərhəddi olduğundan heç bir dil oyunu qanuni bir ölçüdə digər dil oyunları üzərində hegemonluq edə bilməz. Onlar təzyiqlərin seçilmiş dil oyunlarının sərhədsiz olduğu inancından qaynaqlandığını və digər dil oyunlarını bu səbəbdən talan etdiklərini bildirirlər. İctimai nəzarəti davam etdirmək üçün, xüsusilə təzyiq altında saxlanılanların dil və mədəni oyunlarının rədd edildiyini iddia edirlər. Belə bir yanaşma təhlükəlidir. Bunun əvəzinə, insanlar başqalarına “mən” və “sən” kimi yanaşmalıdır.

Postmodernistlər universal mülahizələrə bir az ciddi önəm verən kimi, Kantın fikirlərini qismən dəyişdirirlər. Kant kimi mücərrəd standartlara gedib çıxmazlar, amma başqalarının dil oyunlarını pozan və ya təkzib edən meyillərin keçərsiz olduğunu iddia edirlər. Onsuz Lyotar da ədalətin hər dil oyununun saflığını qorumaqdan ibarət olduğunu deyir. O halda, postmodern bir dünyada “o tərəfdəkilərin” dilə məxsus sahəsini qəbul edib qoruyan davranışa etika deyilir. Əgər mülahizələr “o tərəfdəkini” bir “sən” olaraq ehtiva etməsə, qeyri-qanuni vəziyyətə düşür. Qısaca, ədalət rəqib iddiaları inteqrə edən əzəli və əbədi qanun deyil. Postmodernistlərə görə bir toplum plüralizmi təşviq edirsə sağlam ola bilər. Bunun üçün müxtəlif baxışları həm qoruyan, həm də rədd edən ifadələrin təşviq edilməsinə şərait yaradılmalıdır.

Postmodern sənət

Sarup postmodernistlərin sənətdə, sənətlə gündəlik yaşam arasındakı sərhədlərin aradan qalxmasını istədiklərini qeyd edir. Daha sonra elita ilə populyar kültür arasındakı ayrı-seçkiliyin çökməsini istədiklərini, ölçü eklektizmi və kodların qarışması tərəfdarı olduqlarını ifadə edir. Parodiya, pastiş, ironiya və oyunun postmodernçilərin mənimsədiyi proqram olduğunu əlavə edərək müxtəlif şərhçilərə görə onların dərinliyə deyil, səthliliyə meyilləndiyini bildirir.

Postmodernistlər sənətdə təəssüratçılardan daha çox, anti-təəssüratçılara yaxındır. Anti-təəssüratçı sənət təbiəti qorumaz, təhrif edir. Sənət üçün təməl olan, təqlid əvəzinə ifadə etməkdir. Təəssüratçılar spontanlığı yüksəltməyə çalışdığı halda, bunlar onu qırmaqla məşğul olurlar. Kristeva bu mövzunu postmodern sənətin sənət yolu ilə sənət xaricində bir mövqeyə sahib olduğuna diqqət çəkərək təkrarlayır. Postmodernistlər də bəzi texnikaların inkişaf etməsiylə gerçəkliyin qavranma biləcəyi anlayışını qəbul etmir. Postmodern sənət özünə hədəf olaraq yaşamağa təsdiqlənəni seçir, gerçəkləşməsi gözlənilən bir taleyi təsnif etmir.

Delöz postmodern anlayışa görə bir sənət əsərini meydana çıxardığı həqiqətlərlə bəsləndiyini söyləyir. Sənət ilhamının gerçəkliyə bağlı olmadığını söyləyirlər. Elə bu səbəbdən təəssüratçılıq və digər realizm növləri postmodernizmə yaddır. Postmodern sənət gerçəkliyə bağlı deyil.

Pol Kli postmodernizmin öz enerjisini görülmə bilən həqiqətlərin tarix öncəsini nəzərdən keçirməyə həsr etdiyini iddia edir. Merlo-Pontiyə görə bu görünməyəndir. Yəni, diqqət sənətin bəşəri tərəfinə, şərh gerçəkliyə dürtən ünsürə sərf edilmiş olur. Kosmos artıq sıxıntı verən bir şey kimi qəbul edilmir, Mironun təbiriylə, “azadlıq işığı” ilə anladılan şey hesab edilir. İnsani vəziyyət onlar üçün davamlı bir yarışdır. Postmodern sənətçi empiristlərin görməzdən gəldiyi sahəyə nüfuz etmək yolu ilə gerçəkliyi dərk edir. Mörfi postmodern sənətin rəssamlıq, yazı və ya bəstəkarlıq olmadığını, daha çox həqiqətin kəşf problemi olduğunu ifadə edir.

Postmodernizm musiqi mövzusunda da mübahisəlidir. Musiqi elmi baxımından bəzi sualların açıq cavabı yoxdur. Məsələn, neoromantik və postmodern anlayışından nə başa düşülür? Buradakı meyl irəliyə yoxsa geriye istiqamətlidir? Bu musiqi anlayışı bərpa edicidir? Bax, bu kimi sualların cavabı açıq qalmaqda davam edir. Postmodern rəqs üçün söylənə biləcək yeganə şey, onun modern rəqsin bir hissəsi olmasıdır. Dolayısı ilə o, postmodernizmin modernizmdən ayrıldığını göstərən parametrlərdən biridir. Saksafonçu Con Osvaldın baxışlarına diqqət yetirərək sənətlə bağlı hissəyə nöqtə qoyaq. Osvald musiqidə hər şeyin iç-içə girdiyini, yəni hər şeyin musiqi ola biləcəyini bildirir.

Fəlsəfədə postmodernizm

Postmodernizmi fəlsəfədə ən yaxşı təmsil edən Jan Franço Lyotardır. Bununla yanaşı, Jan Bodriyarin da baxışlarına qısaca toxunacağıq.

Lyotar və postmodern durum

Lyotar marksizmi sonradan tərک etmiş keçmiş marksistdir. Daha öncə yazdığı əsərlərində bu atmosferi görmək mümkündür. Kornelo Kosteriad və Klod Leffort kimi nəzəriyyəçilərlə birlikdə Sovet bürokratiyasını tənqid edənlərdən biridir. Strukturçuluğa qulaq asmayaraq Levi-Ştraussu tənqid edir. 1968-ci ildə Vinkendə fəlsəfə professoru ikən ətrafda baş verən olayları müşahidə edir. Bu tələbə qiyamı marksist olmaqdan daha çox azadlıqçı və anarxist mahiyyət daşıyırdı. “Discourse/Figure” əsərini söz və vizuallıq arasındakı gərginlik mövzusunda yazır. Bu əsəriylə birlikdə yazdıqlarına tənqidi tərəfdən baxmağa başlayır. Simvolik etiraz çıxışlarını dəstəkləyir, çünki bu şəkildə toplumun üzərinə çəkilən pərdənin açılma biləcəyini düşünür. O, siyasi etiraz dövründən ayrılır və etiraz simvolik olarsa, insanların üzərində şok effekti yaradacağına inanır.

Lyotar “Postmodern durum” adlı əsərini bir təsadüf nəticəsində yazdığını bildirir. Onu “yüksək dərəcədə inkişaf etmiş toplumlarda informasiya” mövzusunda hesabat kimi hazırlayıb və Kvebek (Quebec) hökuməti universitetlər şurasına təqdim edib. Bu əsəri mütəxəssis kimi deyil, filosof kimi yazdığını və məqsədinin sorğulamaq olduğunu xatırladır.

Lyotar iş hipotezinin toplumlar, post-sənaye kultürlər, postmodern çağa daxil olduqca informasiyanın mövqeyinin dəyişməsi üzərində olduğunu bildirir. Bu müddət 1950-ci illərin sonundan bəri davam etməkdədir. Öndə gedən texnologiya və elmlər son 40 ildən bəri dillə maraqlanır. Fonologiya və linqvistika nəzəriyyələri, kibernetika və ünsiyyət problemləri, kompyüter və proqramlaşdırma dilləri kimi. Texnoloji çevrilişlər ortaya iki əsas nəticə qoyur: araşdırma və qazanılanların köçürülməsi. Birincisinə genetikadakı araşdırmaları nümunə göstərsə, ikincisinə maşınların kiçildilməsi və ticariləşdirilməsini misal çəkir. İnformasiyanın təbiəti bu çevrilişlər qarşısında dəyişmədən, sabit şəkildə dayana bilməyəcək. Bütün məlumatlar kompyüter dilinə çevrilə biləcəyi kimi, tərcümə maşınları da hər şeyi bir-birinə və tərcümə dillərinə çevirəcək. Lyotar informasiyanı istifadə edənlərlə istehsal edənlər arasındakı əlaqənin artıq dəyişdiyini, mübadilənin yenə də davam elədiyi ilə yanaşı, bundan sonra ticarət əlaqələrinin də mövzuya girdiyini ifadə edir. Bütün bunlar informasiyanın məqsəd olmaqdan çıxdığını və istifadə dəyərini göstərir. Artıq bu gün istehsalın əsas gücü informasiyadır. Milli dövlətlər istehsal güclərini elmlər qoruyacaq və inkişaf etmiş və etməkdə olan ölkələr arasındakı uçurum daha da artacaq.

Lyotar bir rəqabət üsürünə çevrilən informasiya üzündən müharibələrin başlama səbəbinin belə, dəyişə biləcəyini və məlumata nəzarət məsələsinin ən əsas səbəb ola biləcəyini bildirir. Bu iş o qədər də asan olmayacaq. Beynəlxalq şirkətlərin dövlətlərin varlığını təhlükə altında qoyduğunu qeyd edir. Kompyüter və telekommunikasiya texnologiyalarının inkişafı nəticəsində bu problem təcil qazanacaq. Bu mənada "IBM" firmasını örnək göstərir. Bunlar peyk uçurtma və s. mövzularda daha da irəli gedərlərsə, onlara kimin nəzarət edəcəyi sualını verir. Problemin həlli kimi isə ictimai güclərin şirkətlərə sıx nəzarət etməsini təklif edir. Texnoloji inkişaf nümunələri nəzarətə yardımçı ola bilər. Məlumatın oğurlanmaması üçün müxtəlif tədbirlərin görüldüyünü bildirir.

Lyotar qanuniləşdirmə anlayışı ilə bilginin mövqeyini açmağa çalışır. Elmi və texniki bilik təcrübəsi heç vaxt araşdırılmayıb, əvəzində ən çox aldığı ölçü araşdırılıb. Qanuniləşdirmə problemi Platondan bəri məlumdur (Lyotar, 1990). İnformasiyanın nə olduğuna kim qərar verəcək və hansı ehtiyacların bu qərara daxil ediləcəyi kim tərəfindən müəyyənəndiriləcək?! O, müasir kompyüter çağında bunu daha çox hökumətin problemi kimi görür. Sarup müasir dövrdə yenidən istehsalın funksiyalarının idarəçilərdən geri alınıb kompyüter cihazlarına verildiyini və belə davam edəcəyini söyləyərək bu qərarların doğruluğuna zəmanəti kim verəcək sualını verir.

Lyotar Vitgenşteynin dil oyunlarından təsirlənərək müxtəlif müşahidələr aparıb. Bunların qaydaları öz daxilində qanuniliklərini daşıyırlar, amma oyunçular arasındakı müqavilənin obyektleridir. Əgər qaydalar yoxdursa, oyun da yoxdur. Sarup Lyotarın dil oyunlarının müqayisə edilməz olduğuna inandığını bildirir. Birbaşa mənaya istinad edən oyunu təlimat əsaslı oyundan və texniki oyundan fərqləndirir.

Bir sıra mövqələrin müdafiə edilə bilməz olduğu qəbul edilir. Başqalarının arqumentlərinə (danışarkən) hirsələnib çıxır-bağır salırıq. Mübahisələrdə ya qalib gəlirik, ya da uduzuruq. Lyotar danışmağı hər zaman mübahisə etmək kimi dəyərləndirir.

Elmi məlumat bədii informasiya ilə həmişə rəqabət vəziyyətində olub. Bədii məlumatlar (populyar əhvalatlar, dastanlar, əfsanə və nağıllar) ictimai qaydalara qanunilik qazandırır və ənənəvi toplumlarda daha geniş yayılıb və məşhurdur. Elmi məlumatın istehsal edilə bilməsi üçün bir sıra pillələr var. Bu qaydalar yoldaşlar (göndərən və ünvan sahibi) arasındakı mübahisənin bir uzlaşma daxilində həyata keçirilməsini təmin edir. Elm adamlarının onların ifadələrini təsdiq edən bir yoldaşa (ünvan sahibinə) ehtiyacı var. Onlar növbəylə göndərən olurlar. Bu didaktiklər (ağıl verməyi sevən) yenidən istehsalı mümkün hala gətirirlər.

İlk qəbul olunan məsələ öyrənənin "göndərən" in bildiyini bilmədiyini, amma hələ öyrənəcək durumda olduğudur. İkincisi, öyrənən şəxs göndərənin göndərəcəyi məlumatı qəbul edə biləcəyi şüurudur. Mütəxəssislər (göndərənlər) onların kifayət qədər bilmədiyini, amma bütün söylərini

sərf edəcəklərini bilirlər. Beləcə, öyrənənlər elmi məlumatı istehsal etmə oyununu tanımış olurlar. Elmi və bədii məlumat bərabər dərəcədə zəruridir və bir-birindən fərqlənirlər. Lyotar bədii məlumatın özünü arqumentə və sübuta müraciət etmədən təsdiqlədiyini iddia edir. Elm adamlarının apardığı təsnifata görə: yad, primitiv, mürtəcə, inkişaf etməmiş, ənənə, cahillik, önyarqı, avtoritarlıq və s. fərqləndirilə bilər. Lyotar bu mənada bədii məlumatları qadın və uşaqlar üçün işə yarayan nağıllar, dastanlar və əfsanələrdən ibarət hesab edir. Dövlət bir dastan olaraq irəli çəkilmək üçün elmə böyük pullar xərcləyir. Qısacası, elm dövlətin qanunilik tələbinə uyğun şəkildə idarə edilir.

Sarup postmodernizmin xüsusiyyətlərindən bəhs edərkən onların hiperinterpretasiyaya əsla güvənmədiklərini, Hegeldən, Marksdan və hər cür universal fəlsəfi formalardan şübhələndiklərini ifadə edir. Lyotarın gözündə postmodern durumun, modernizmin etibarlılığını itirmiş böyük interpretasiyalar içərisində bir interpretasiya olduğunu və özünü qanuni etmək üçün böyük interpretasiyalara müraciət edən hər şeyə modern deyildiyini əlavə edir. Qısaca, Lyotar böyük interpretasiyalar pis, kiçik əhvalatlar yaxşıdır arqumentini irəli sürür. Doğru-yanlış ayırı-seçkiliyi əvəzinə kiçik-böyük interpretasiya ölçüsünü qoyur. Interpretasiyalar tarix fəlsəfəsidirsə, pisdir. Böyük interpretasiyalar siyasi bir proqram və ya partiya ilə birləşdiyi halda, kiçik interpretasiyalar yerli yaradıcılıqla birləşir. Sarup bu düşüncələrin yerli yaradıcılığı müdafiə edən Fukonun fikirlərinə bənzədiyini ifadə edir.

Postmodern Durum 1979-cu ildə yaylandıqdan sonra Habermas və Lyotar arasında kəskin mübahisələr baş verir. Habermas 1980-cı ildə modernizmi tamamlanmamış bir layihə kimi təqdim edir, 1981-ci ildə isə Lyotarın adını çəkmədən mühafizəkarları üç qrupa ayırır və üçüncüsünə “mühafizəkarların postmodernizmi” adını verir. Üçlü təsnifatı tamamilə modernizmin daxilində verir. Lyotar 1982-ci ildə ona cavab verir və aydınlanmadan qopmaq istəmədiklərini, ortada yanlış anlaşılma olduğunu ifadə edir. Habermas göz önündə tutduğu birliyin nə olduğunu soruşur.

Əslinə baxsaq, aralarındakı qarşıdurmanın əsası bağlı olduqları məktəblərdən qaynaqlanır. Habermas Frankfurt məktəbindədir və marksistdir. Habermasın fikri mənşəyi haqqında doğru-düzgün bir anlayışa malik olmaq üçün bu məlumat mənbəyində də müraciət etmək olar: Frankfurt məktəbi (türkcə). Lyotar isə fenomenologiyadan Husserel və Merlo-Pontidən qaynaqlanır. Adorno isə onun müəllimi olan Husserelə düşməndir. Soykan bu anlaşılmazlığı normal hesab edir. Postmodern Durumla postmodernizmə xadimlik edən Lyotar, 1984-cü ildə yayınladığı “Le Different” (Qarşıdurma) əsəriylə öncəki fikirlərini genişləndirir və bu əsəri özünün “baş əsəri” adlandırır. Habermas subyektivlik, Nitsşenin ağıl tənqidi, güc qaydası kimi anlayışların modernizmin içində olduğunu və bunları təsdiqləyərək özünə xammal edən postmodernizmin modernizmin bir davamı olduğunu bildirir. O, elmin həyatdakı yol göstəriciliyindən endirilməsinə, adət-ənənələrlə bərabər tutulmasına qarşıdır. Bu səbəbdən elmin boş buraxdığı sahənin dini baxış və ənənələrlə doldurulacağını söyləyir. Lyotar verdiyi cavabda “informasiya və güc eyni problemin iki üzünü göstərir” deyərək, məlumat probleminin hər zamankından daha çox bir idarəetmə problemi olduğunu ifadə edir. Qısaca, modernizm elmi ucaldığı və ağıla tərəfdar durduğu halda, postmodernizm elmi bir ideologiyaya çevirir və onu falçılıq, feminizm və s. hər cür ideoloji ifadə ilə bərabər tutur. Heç bir nəzəri müzakirə və mənşələşdirmənin onları uzlaşdırma bilməyəcəyini söyləyir Soykan. Bu durum daha çox bir yaşamaq problemidir. Bunu doğuran həyat tərzi ortadan qalxsə, hər şey öz həllini tapar.

Jan Bodriyar

Son zamanın populyar yazarlarındanır. İnkişaf etdirdiyi qayda kütləvi informasiya vasitələrini və onların təbiətini anlatmağa yönəlidir. O da marksizmi və onun istehsal anlayışını tənqid edərək postmodernist baxışlara üstünlük verir. “The system of objects” (Obyektlər sistemi), “Consumer Society” (İstehlak Cəmiyyəti), “The Mirror of Production” (İstehsalın güzgüsü) kimi

əsərləri var. Modernlikdən postmodernliyə keçidini tarixi bir qaralama kimi xarakterizə edir. Özündən başqa heç bir mənbəyi olmayan sitatlar əsasında əsərlər yazır. Bunları erkən modernlik, modernlik, postmodernlik kimi sıralayır. Postmodernlikdə reklamçılıq, media, informasiya və ünsiyyət şəbəkələri özünəməxsus sfera təşkil edir. Sitatlar, kodlar, təqlidlər və təqlid üst-reallığı (hiperrealizm) əşyanın istifadə dəyərlərinin və istehsal vəsaitlərinin yerinə keçib. Bu toplum media və istehsal toplumudur. “Simulyasiya” yazısında reallığın əvəzinə hiper-reallığı qoyur və metafizikanın bitdiyini söyləyir. Simulyasiya özünü bir şeyi yalandan edirmiş kimi göstərir və reallıqla zövq qanununu aşır. Yeni postmodern dünya hər şeyi təqlid etməyə meyllidir. Təqlid edilə bilməyəcək orijinal heç bir şey yoxdur.

Kütləvi informasiya vasitələrinin yeni bir çağ başlatdığını ifadə edərək reklamların insanın özünə məxsus ölçünü sirr olmaqdan çıxardığını bildirir. İnsan artıq başqası üçün bir sirr deyil. Media isə məkan və zaman anlayışımızı yenidən təşkil edib, formalaşdırıb. Reallıqda dünya ilə əlaqəmiz yoxdur, TV ekranlarından bizə veriləni gerçək hesab edirik. Cilbert Ado öz əsərində Bodriyarın körfəz müharibəsi barədə baxışlarına toxunaraq onun körfəz müharibəsinin gerçəkləşmədiyinə dair baxışlarından bəhs edir. Ado onu hiperreallığın qaydaçısı kimi dəyərləndirir və TV-nin aldadıcı yayınlardan bəhs edir (Neft bulanmış qarabatdaq quşu - 1-ci Körfəz müharibəsi). Onsuz da Bodriyar TV-nin təhriki olmazsa, müharibə də olmazdı deyir. Bir informasiya çağında olduğumuzu, TV-dəki xəbərlərin də ertəsi gün unudulacaq tərzdə dalbadal və səthi verildiyini söyləyir. Çünki mənalı yoxdur. Kütlələrlə media arasında qarşılıqlı bir əlaqə var və bir-biri olmadan mövcud olmazlar.

1980-ci ildə yazdığı “Kütlələr: Mediada ictimainin partlaması” adlı məqaləsində istehlakçı kultürünü analiz edir. Bu kultür tamamilə postmodern bir kultürdür və dolmuş ədəbiyyatı çox şişirdilməkdədir. “Pisliyin Şəffaflığı” adlı əsərində inkişaf, irəliləyiş və özünü qoruma kimi Qərbi var edən qanunların yox olma mərhələsinə gəldiyini göstərmək istəyir. Seksual inqilab, sənətdə inqilab, kibernetik inqilab, hətta siyasi inqilab belə, Qərbin əleyhinə olub. Bunları əsərində transseksual, əməli təmizlik, qorunma və zəhərlik kimi kiçik başlıqlar altında təsvir edir. Artur Kroker isə “Postmodern Scene” (Postmodern Səhnə) adlı əsərində Bodriyarın anlayışlarından (daxili partlayış, təqlid və hiperreallıq) istifadə edərək ondan daha radikal bir postmodern davranış ortaya qoyub, sanki onun adını kənarlaşdırmağa çalışır.

Siyasətdə postmodernizm

Postmodernizmin tarixi bir dönəmi olmadığı kimi siyasi meylləri də yoxdur. Digər sahələrdəki qeyri-müəyyənlik burada da hegemondur. Postmodernizmi seçənlər “böyük izahlardan” uzaqlaşır. Zətən Lyotar da böyük izahı totalitarizmə yol açan spesifik dünya şərhini kimi dəyərləndirirdi.

Heller-Feher poststrukturalizminin də postmodern tezisə yükləndiyi fikri mövcuddur. Onlar da sinif mənfəətinə söykənən siyasətin zəiflədiyini müdafiə edirlər. Postmodern siyasətin həm sağda, həm də solda funksionallığa söykənən açıq meylləri var. Bunlar ilk növbədə modernizmin tək bir funksiyasının ya qüvvətlənməsini, ya da ortadan qalxmasını istəyir. Postmodern funksionalist praqmatizminə nümunə kimi sağda Tetçerin xalq kapitalizmini, radikal sol ucunda isə 1968-ci ilin mayını, Paris olaylarını göstərmək olar. Onların fikrincə, xilasedici siyasətçilər postmodernizmlə uyğun gəlmir, çünki onlar indi ilə məşğul olurlar. Eyni şəkildə, məsihçi siyasətdən narahat olurlar. Postmodern siyasi durum kultür və ifadə çoxluğunun qəbuluna söykənir. Böyük izahların yıxılması kiçiklərin fərqli formalara bürünsə də bir arada yaşamasına dəvətdir. Postmodern durumun universal şəkildə meydana çıxmasına təsir edən bir faktor da siyasi coğrafiyada artıq məlum olmayan heç bir ölkənin qalmamasıdır. Feher və Heller sinif ssenarilərinin aradan qalxması ilə demokratik qurumların daha da ciddiyyə alındığını bildirirlər. Onlar Qərb siyasətinin iki yüz ildir rasionallığa söykəndiyini və bunun aşındığını bildirərək,

mənfəətə söykənən siyasətin rəasional olduğunu və az-çox öncədən görülə biləcəyini ifadə edirlər. Postmodern durumda isə siyasət və siyasi dəyişiklik irrasional hala gəldikcə tamamilə mənfidir, deyilir. İrççiliyin yenidən yüksəlişi (Le Pen), Çində mədəni inqilab (Mao dönəmi) və Tehran Universiteti tələbələrinin etirazlarını buna örnək göstərir. Bunlar əzab-əziyyət çəkənlərdir, səbəbi isə siyasətin irrasionallığı ilə əlaqədardır.

Heller və Feher mənfə bir nüans kimi Qərb siyasətindəki partiyaların mövqeyini də göstərir. İctimai hərəkatlar variantları daha da çətinləşdirib, lakin partiyalar iqtisadi bir agent kimi qalıb. Nəticədə seçimlər iqtisadi problemlərə fokuslanmaqdadır. Onlar Hanna Arendin ictimaiyyətin siyasi arenadan uzaqlaşdırılması gərəkdii tezisini mənimsəyirlər. Postmodernistlərə görə, rəhbərlik realistlərin laqeyd yanaşdığı hər şeyi əhatə edən təcrübənin ifadəsidir. Lyotar hökumətin nəzəri mülahizələr daxilində inkişaf etdirildiyi fikrini müdafiə edir. Rəhbərliyin formalaşması baxış nöqtələrinin bir araya gəlməsi ilə mümkün olur. Siyasi nitq mülahizəsi konsensusla nəticələnmədiyi üçün Lyotar anarxistlikdə ittiham edilir. Mörfi bunun yanlış olduğunu iki şəkildə ortaya qoyur: birincisi, Lyotar eqotizm müdafiəçisi deyil. Fərqliliyin qorunması postmodern rəhbərliyin açar daşdır. Postmodern toplum fərqliliyin müsbət qarşılınmasına əsaslanır. İkincisi, anarxistlərin əksəriyyəti yalnız rəsmi rəhbərlik eliminasiya edildiyi halda, təbiət qanunlarının nizam-intizama zəmanət verəcəyini düşünür. Halbuki postmodern toplum bir son perspektivi olmadığı üçün fərqliliklərdən meydana gələn toplumdur. Amma fərqlilik nöqtələri var deyə nizamsızlıq olacağını da söyləmək olmaz. Anarxiyanın təşviqi postmodernizmin əsas gündəmi deyil.

Postmodernistlər həm dövlətçiliyə, həm də liberalizmə qarşılırlar. Çünki bunlar ictimai nəzarəti məqsəd hesab edir. Demokratiyanın işlədiyi müddətdə liderlərin varlığını adi qarşılırlar. Nüfuz haqq və ya genetik xüsusiyyətlərdən deyil, təyin edilmişlikdən doğur. Bu səbəbdən liderlərin varlığı demokratiyanın çöküşünü göstərməz. Hətta söyləyə bilərik ki, postmodernizmin siyasi tutumu radikal demokratiyadan yana davranır. Radikal demokratiya 19-cu yüzillikdə aktivləşən liberalizm və demokratiyanı ayırmaq istəyənlərə qarşı bir layihə kimi təqdim edilib. Haqlar fərdiyyətçi çərçivədə deyil, demokratik mücadilənin aktivləşməsi nəticəsində mövcud olacaq. Bu da demokratik dəyər və təcrübənin çoxaldılmasını zəruri edir. Bu şəkildə demokratiyanı sadəcə müdafiə etməyi deyil, dərinləşdirməyi də təklif edirlər. Şəffaf toplum mifinə qarşılırlar, bu meyli pozmaq istəyirlər. Radikal və kütləvi demokratiya layihəsi, kütləviliyi və qarşılırmanı labüd edir və siyasətin varlıq səbəbini bunlarda görür. Bunlar liberal demokratik ənənə üçün də sadəcə bir strategiyadır. Bu layihə modernizmin demokratik layihəsini izləyib dərinləşdirərkən aydınlanmanın totalıq anlayışının, subyekt mifologiyasının pozulmasını istəyir. Bu səbəbdən radikal demokratiya postmodern fəlsəfənin inkişafını məmnuniyyətlə qarşılırlar.

Heller və Feher siyasi qanun kimi nə makiavelliçiliyi, nə də siyasətdə əxlaqı müdafiə edirlər. Dünya həqiqətləri siyasətçinin inancı ilə tez-tez ziddiyyət təşkil edirsə, kantçı əxlaq yer vermirlər. Siyasətçi hər cür nəticəni qarşılıra bilməlidir. Ancaq veberçi mənada, bu, “məsuliyyət etikasından qaçmaq olar” kimi başa düşülməməlidir. Məsuliyyət etikası real siyasətlə bərabərləşmir. Heller və Feher məsuliyyət etikasını 2-ci Dünya müharibəsindən sonra tətbiq edən ən böyük şəxsiyyət kimi De Qollu, bunun ən böyük nəzəriyyəçisi kimi isə Henri Kessinceri görürlər. Kessincerin bir sıra qanunları var. O, dünya siyasətini sovetlərlə şahmat oyunu oynarcasına həyata keçirir. Digər ölkələri piyada kimi görür. Ölkəsinin siyasəti üzərində qumar oynamağı əsla xoşlamır.

Heller və Feher postmodernizmin siyasət kimi yalnız demokratik ölkələrdə yaşaya biləcəyinə inanırlar. Bunun üçün Kantın fikirlərinə bənzətdikləri bir sıra prinsiplərin tətbiq edilməsini istəyirlər.

Nəticə

Postmodernizmi qısa şəkildə ümumiləşdirməyə çalışaq. Ümumiyyətlə, postmodernizm bir qeyri-müəyyənliyi ifadə edir. Üzərindəki mübahisələr, müzakirələr hələ də bitməyib. Siyasi postmodernizm üçün də eyni şeylər keçərlidir. Geridə qalmış və ya üçüncü dünya ölkələrində bu, etnik olaraq dağılma müddəti kimi qəbul edildiyi halda, inkişaf etmiş yaxud sənayeləşmiş ölkələrin birləşməyə doğru getdikləri müşahidə edilir. Məsələn, Avropa Birliyi kimi. ABŞ isə xalq-dövləti dağıtmaq bir qıraqda dursun, xalq-dövlətə söykənən imperatorluq kimi davranır. Avropa Birliyi təcrübəsi belə, birlik içərisində xalq-dövlətlərin öz kimliklərini qoruma səylərini üzə çıxarır. Bəlkə də postmodernizmin bir yaşantı problemi olduğunu və bu yaşantı halının aradan qalxması ilə durumun da sona çatacağı baxışını dəstəkləmək və ya bu fikirlərə qatılmaq ən doğrusu olacaq.

Tərcüməçi qeydi:

Beləliklə, “postmodernizm nədir?” sualına cavab axtara-axtara eyni başlıqlı məqalənin sonuna gəlib çatdıq. Araşdırma yazısı olması, dilinin ağırlığı, qavranılmasını çətinləşdirən bir çox faktorların mövcudluğuna baxmayaraq, məqalənin müəyyən faiz oxucunun diqqət mərkəzində olduğuna ümid etməyə dəyər, əlbəttə. Prometey üsyanından qorxub-ürkən “Alma” oxucuları yəqin ki, bu yazının bitməsindən də həddən ziyadə şad olacaq, sevincindən atılıb-düşəcək. Amma məqaləni bura qədər izləyən oxuculara tərcüməçi kimi sonda təşəkkürlərimi çatdırmaq istərdim. Necə deyərlər, bu da filmin sonu. Təəssüf ki, eyni zamanda, nə yaxşı ki, hər şey gedir...

Çevirdi: Rəşad Səfərov

Postmodernizm çağırışları və insan

Azərbaycan oxucusu son dövrlərdə postmodernizm kimi yeni terminlə tez-tez qarşılaşır. Əksəriyyət postmodernizmin qloballaşmanın tərkib hissəsi olduğunu fikirləşsə də, bu cərəyanla

bağlı düşüncələrdə ikiləşmə, birmənalı olmayan münasibət göz qabağındadır. Bir qrup insan postmodernizmin yalnız Azərbaycanda deyil, bütövlükdə islam ölkələrində Amerika - Avropa tərəfindən “dağıdıcılıq” fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün yaradıldığını iddia edir.

Hətta postmodernizm çağırışlarını son günlərdə, xüsusilə Avropada artan sui-qəsd hallarının səbəbkarı kimi təqdim edənlər də az deyil.

Nəticədə plüralist düşüncə ölkəmizdə “atalar və oğullar” problemini yenidən qabardır. Məsələyə aydınlıq gətirmək, nəyin düz, nəyin səhv olduğunu əsaslarla izah etmək və “Postmodernizmin fəlsəfəsi nədir? O nə demək istəyir və məqsədi nədir?” suallarına cavab tapmaq elə də asan deyil.

Fevralın 28-də Gəncliyin Elmi-Mədəni İnkişafı Təşkilatının təqdim etdiyi “Postmodernizm çağırışları və İnsan” mövzusunda Xəzər Universitetinin fəlsəfə müəllimi Mail Yaqubovun məruzəsində qismən də olsa, yuxarıda qoyulan suallara cavab verildi. Tədbirdə postmodernizmin tarixi, onun müasir gənclərin real problemləri ilə əlaqəsi, ədəbi və fəlsəfi postmodernizmin mahiyyəti arasında uçurumların yaranması, Azərbaycan cəmiyyətinin modernizmdən “sonra”ya hazır olub-olmaması, qloballaşmanın tərkib hissəsi olaraq onun qurucu və dağıdıcı tərəflərinin izahı kimi bir sıra digər maraqlı məqamlar da müzakirə edildi.

Mail Yaqubov əvvəlcə tarixdən başladı. Belə aydın oldu ki, postmodernizm ictimai prosesdir və ictimai prosesin də bir səbəbi ola bilməz: “Deməli, bu cərəyanın tarixindən danışarkən “onu kim yaradıb?” sualının qoyuluşu özlüyündə səhvdir. Çünki postmodernizm bir cərəyandır, seldir, axındır. Vahid şəxs isə bu axını təkbaşına yaratmaq gücündə deyil. İctimaiyyətin “postmodernizm” termini ilə 20-ci əsrdə tanış olması hər kəsə məlumdur. Lakin biz konkret olaraq bu cərəyanın hansı tarixdə yarandığını da deyə bilmərik. Çünki o, daim mövcud olub və postmodernizmin günümüzdəki mövcudiyətinin əsası çox-çox əvvəllərə təsadüf edir”.

M.Yaqubov postmodernizmə gətirib çıxaran səbəblərin öyrənilməsində fəlsəfə təfəkkür tarixinin xronologiyasını bilməyin əhəmiyyətli olduğunu iştirakçıların nəzərinə çatdırdı:

”Avropada fəlsəfi təfəkkür tarixinə nəzər salaq:

1) E.ə 5-ci əsrdən eramızın 5-ci əsrinə qədərki dövr - qədim yunan sivilizasiyası dövrü adlanır. Dövr Platon, Aristotel, Sokrat kimi şəxsiyyətlərlə yadda qalıb. Bu dövrdə yaranan əsərlər, demək olar ki, həyatın bütün sahələrini əhatə edirdi. Və filosoflar hər şeydən - bütün həyat problemlərindən yazmağa çalışırdı.

2) 5-ci əsrdən 14-cü əsrə qədər olan dövr Avropada qaranlıq dövrü idi. Din, şəriət insanları buxovda saxlayırdı. Dini hakimiyyət insan məfhumunu həyatın, dünyanın mərkəzindən çox-çox uzaqlaşdırırdı. İnsan hadisələrin iştirakçısı, yönləndiricisi funksiyasını tamamilə itirmişdi.

3) 14-cü əsrdən 17-ci əsrə qədər olan dövr isə Avropada İntibah və ya Renesans (fransızca, Renaissance - “yenidən doğulma”) dövrü adlanırdı. İnsanın şəxsiyyəti, azadlığı, cəmiyyət quruculuğunun qiymətləndirmə kriteriyası və ən yüksək dəyər sayılan fəal insan yaradıcılığını əsas tutan yeni fəlsəfi istiqamətin - humanizmin meydana gəlməsi bu dövrün ən mühüm özəlliklərindən idi. İnsanlar din yuxusundan, ehkamçılıq buxovlarından azad olmağa çalışırdı. 17-ci əsrdə başlayan proses 18-ci əsrdə modernizm anlayışı ilə təsdiqini tapdı.

Modernizm yeni dövrdü, o bugünkü postmodernizmin başlanğıcıydı. Araşdırmalara görə, modernizm, birinci dünya müharibəsi ərəfəsində meydana gəlmiş və sonralar sosial fəallığını daha da artırmışdır. Müxtəlif tarixi mərhələlərdə ekspressionizm, kubizm, futurizm, abstraksionizm, atonal musiqi kimi realizmə zidd cərəyanlara ayrılmışdır. Modernizmin ən mühüm özəlliyi insanın ilahi çərçivədən çıxıb insani çərçivəyə düşməsindəydi. Yəni, artıq hər kəs başa düşürdü ki, şəriət yararsızdır. İnsan problemlərini özü həll etməlidir. İnsanlar Allaha inkar etmirdilər. Onun varlığını təsdiqləyirdilər, lakin bildirdilər ki, o insanın problemlərini həll etmək gücündə deyil. Rene Dekartın məşhur “cogito ergo sum” - “düşünürəm, demək ki, mövcudam” ifadəsi artıq insan varlığını, mahiyyətini önə çəkirdi. Modernizmin “insanmərkəzçi” mahiyyəti Birinci və İkinci dünya müharibələrinin başlanması ilə özünü tam təsdiqləyə bilmədi.

Nəticədə, modernizm proqramının davamı kimi ondan sonrakı cərəyan - postmodernizm yarandı”.

Mail Yaqubov bildirdi ki, postmodernizm ənənəçilikdən uzaq, sərhədləri qıran, bütün buxovlardan və komplekslərdən azad, tərəfsiz bir anlayışdır: “Baxın, qədim dövrlərdən bu günə qədər mənfi və müsbət deyər, bir-birinə zidd iki anlayış, tərəf mövcud olub. İstər bədii əsərlərdə, istər mahnılarda, istər filmlərdə daim üstünlük müsbət tərəfə verilib. Hər bir incəsənət nümunəsinin sonunda mütləq müsbət tərəf qalib gəlib. Mənfi isə daim pislənib, kənarlaşdırılıb, diskriminasiya olub. Həmişə müsbət eşidilib, mənfiyə isə heç vaxt söz verilməyib. Bəlkə elə ona görədir ki, mənfi üzərində əbədi qalibiyyət ancaq əsərlərdə olub”.

Deməli, postmodernizm mənfi və müsbət ənənəçiliyi qıran bir cərəyandır. Yəni, bu cərəyan nə mənfi, nə də müsbətin tərəfini saxlamır. O, hər ikisinə bərabər şəkildə yanaşır və hər ikisini eyni səviyyədə qəbul edir. O, neytraldır. Onun bu cür demokratik və humanist neytrallığı da nisbidir. Çünki fəlsəfi cərəyan kimi postmodernizm daim yenilənmə, daim dəyişmə, dinamiklik tərəfdarıdır. Bu cərəyan üçün kök salan, daşlaşan dəyər anlayışı mövcud deyil. Dəyərsizliyin yaratdığı problem, qarışıqlıq bu gün həm ədəbiyyatda, həm düşüncə tərzində, həm də hadisələrin təhlilində özünü göstərir. M.Yaqubov məsələ barəsində fikirlərini bu cür izah etdi: “Dəyərsiz cəmiyyəti idarə etmək çox asandır. Bu cərəyan, buna bənzər digər anlayışlar kənardan cəlbədedici görünür. Mahiyyətə vardığıca, sənin olmayan və başqasından götürdüyün bir şey tam olaraq “özünün” deyil. Onu özününküləşdirməlisən. Postmodernizm qərbdə yaranıb, amma qərbdə bu cərəyan Azərbaycanda daşdığı funksiyaları daşımır. Ya da sadə bir nümunə gətirim, qalstuk Avropa yaranıb, Avropada keşişlər qalstuk taxmır, Türkiyədə isə müasirlik əlaməti olaraq, din xadimləri qalstuk taxır. Avropaya inteqrasiyadan danışırıq, amma onların təhsil sisteminin modelini Azərbaycanda görə bilmirəm”.

Aydın olur ki, problem bizim bizə lazım olacaqları seçə bilmək qabiliyyətində, düşüncəsində olmamağımızdadır. M.Yaqubov onu da dedi ki: “Müsbət və mənfiyə bərabər hüquqların verilməsi, hər iki tərəf üçün ədalətin təminatı (nəzərə almaq lazımdır ki, ədalət anlayışı da nisbidir və hər dövr üçün özünəməxsus xüsusiyyəti vardır) təqdirəlayiqdir. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, postmodernizm fəlsəfəsinin bu cür demokratikliyi, humanistliyi onun ünvanlandığı şüurun və düşüncə ənənəsinin formalaşmadığı ölkələrdə heç də konstruktiv mahiyyət daşımır. Azərbaycan cəmiyyətindəki insan faktoru və xüsusilə bədii postmodernizmdəki “insan” cərəyanının əsas cizgilərindən olan plüralizmi, reallıq yozumunun çoxvariantlılığını, əvvəlcədən nəzərdə tutulmayan təhkiyə formasını, aşağı mədəniyyətlə yüksək mədəniyyətin eyniləşdirilməsini, “mən”in itkisi, səthiliklərin əsas prinsip kimi götürülərək dünyanı dərk yox, onu qəbul etmək məsələlərini düzgün təhlil etmir, düzgün qiymətləndirmir. Bu da nəticədə yazının da əvvəlində qeyd etdiyimiz kimi, “atalar və oğullar” problemini və ya “köhnələrin” “yeniləri” bəyənmeməsi və sərt şəkildə onların inkarı məsələlərini ortaya çıxarır. Deməli, nə qədər ki, sözügedən cərəyanın əsas fəlsəfəsini dərk etməyəcəyik və bu şüura sahib olmayacağıq, o zaman nəinki sadalanan problemləri həll edəcəyik, hətta Avropanın dünyaya təqdim etdiyi postmodernizmin “şərq mutasiyası”nı qərbin heç özü də tanımayacaq”.

Hazırladı: Nərmən Nöqtə

Ahmet Arslan: "Mən modernistəm, ağıla inanıram..."

Dr. Ahmet Arslan: "Dünyanı izah etmək üçün dünyadan kənar bir konseptə, varlığa, hansısa bir allaha müraciət etmək doğru deyil"

Bu yaxınlarda Türkiyənin Ege universiteti fəlsəfə professoru Ahmet Arslan Xəzər Universitetinin dəvəti ilə Bakıda qonaq olmuş, "İbn Xaldun - böyük islam filosofu və sosioloqu" və "İslam və modernləşmə" mövzularında iki ayrı konfrans vermişdir (13-15 yanvar 2009).

Xəzər Universiteti jurnalistika fakültəsinin tələbəsi Aynur Qarayevanın A. Arslanla fəlsəfi söhbətini ixtisarla, oxuculara təqdim edirik.

- İslam fəlsəfəsi mütəxəssisisiniz. Sizcə hansını anlamaq çətindir, islamı, yoxsa fəlsəfəni?

- Məncə, heç biri çox da çətin deyil. Amma "islam" deyərkən siz nəyi nəzərdə tutursunuz? İslamın bütün mətnlərini, yoxsa əsas mətnlərini, Quranımı, hədislərimi? Çünki bunların hər biri islam deməkdir. Fiqhmi? O da islamdır. Təsəvvüfümü? O da islamdır. Kəlammı? O da islamdır. Bəlkə islam ölkələrində yaşanan həyat təzi, dünyagörüşü? Çünki bunlar da islamdır. Digər tərəfdən, islam geniş bir coğrafi məkan deməkdir. Tarixi baxımdan da islam uzun bir dövrü əhatə edir. O, bir-birindən çox fərqli qruplarda gerçəkləşmişdir. Məsələn, şiə islamı başqadır, sünni islamı başqadır, ərəb islamı bir az fərqlidir, İran islamı fərqlidir, hətta Uzaq Şərq islamı lap fərqlidir. Bir sözlə, islamı prinsipcə yox, ancaq bu mənada, o, uzun bir zaman ərzində, fərqli soslumalarda fərqli mənşələr yaratdığına görə onu anlamaq asan olmaya bilər. Ayrılıqda götürülmüş islam fəlsəfəsini anlamaq isə heç də çətin bir şey deyil məncə.

Bunu da əlavə edim ki, islam fəlsəfəsi islami fəlsəfə demək deyildir. İslam fəlsəfəsi Orta əsrlərdə islam adı verilən mədəniyyət məkanında meydana gəlmiş fəlsəfi hərəkat və yaxud hərəkatlardır.

- Yəni belə çıxır ki, vahid islam fəlsəfəsi yoxdur.

- Bəli, yoxdur. İslam mədəniyyəti daxilində yetişmiş insanlar tərəfindən yaradılmış fəlsəfəyə "islam fəlsəfəsi" deyilir.

- Belə demək olarmı ki, islam fəlsəfəsi islam mədəniyyəti daxilində yaşamış hər bir filosofun öz şəxsi şərhlərindən meydana gəlmişdir?

- Bəli. Ən islami fəlsəfə, yəni islam dininin özündən çıxış edən fəlsəfə islam kəlamı, yəni islam teologiyasıdır. İslam teologiyası islam doqmalarını, islam əqidələrini əsas götürüb, onları anlamaq, izah etmək, rəqib və yaxud yad təlimlərə qarşı müdafiə etmək məqsədi güdən mövqedir. Amma bu mövqedəki insanlar da bir-birindən çox fərqlidirlər. Çünki nəticə etibarilə islam doqmaları adı verilən tələblərin nə olduğu məsələsi açıqdır və sərhədləri dəqiq müəyyən edilməmişdir. Bunları dəqiq müəyyənləşdirmək istəsəniz də, insanlar bu izahları yenə də fərqli-fərqli şərh edəcəklər. Xristianlıqda kilsə adlı təsisat var. Kilsə, yəni katolik kilsəsi, hansı etiqad doğru etiqaddır, hansı etiqad katolik etiqaddır və s. bu kimi məsələlərdə qərar vermə hüququna malikdir. Xristianlığın başlanğıcında konsil adı verilən bu kilsə məclislərində müəyyən qərarlar qəbul edilmişdir. İslamda belə bir şey olmamışdır. Çünki islam dünyasında kilsəyə müqabil bir təsisat və yaxud avtoritet yoxdur. Ona görə də burada hər kəsin görüşü şəxsi görüş olaraq qalmışdır. Nəticədə islamda hansı görüş doğru görüşdür, hansı görüş əsas görüşdür, hansı görüş azğın görüşdür, islam dininin əsas əhkamı nələrdir kimi suallar cavabsız qalmışdır. Beləliklə, islam dünyasında "fikir azadlığı var" da deyə bilərsiniz, "anarxiya var" da deyə bilərsiniz.

- Bəs sizin islam fəlsəfəsi mövzusunda şəxsi fikriniz nədir?

- Mən hansı görüşün islama uyğun olduğu, hansının uyğun olmadığı kimi mövzularda düşünürəm. Fəlsəfə tarixçisi kimi bunlar məni maraqlandırmır. Mən islam dini üzərində işləyən adam deyiləm. Məni islam mədəniyyəti, islam fəlsəfəsi maraqlandırır. Teoloq deyiləm mən.

- Gəldiyiniz son nəticəni öyrənmək istərdik.

- Hansı nəticəni çıxarım? Hansısa görüşü mənimsəyim?

- İslamın mahiyyətinə dair sizin şəxsi fikriniz yoxdur?
- Xeyr, mənim islamın mahiyyətinə dair heç bir fikrim yoxdur.

- Fəlsəfə tarixi baxımından özünüzü hansı ənənəyə və yaxud filosoflar ailəsinə daxil edirsiniz?
- Güzəl sualdır! Qərb fəlsəfəsi tarixində mən özümü ingilis təcrübəçilərinə, D. Yum kimi insanlara daha yaxın hesab edirəm. Fəqət əsas olaraq mən özümü Aristotelçi sayıram. Yəni mənim sevimli filosofum Aristoteldir. Məsələn, Platonu xoşlamıram mən. Hegeli heç xoşlamıram. Çünki Platonun fəlsəfəsi bir növ dindir. Problem mənim dindən xoşum gəlib-gəlməməyimdə deyil. Sadəcə olaraq, mən dünyanı elə dünyanın daxilində qalaraq izah etmək tərəfdarıyam. Hesab edirəm ki, dünyanı izah etmək üçün dünyadan kənar bir konseptə, varlığa, hansısa bir allaha müraciət etmək doğru deyil. Aristotel belə bir adamdır. O, dünyanı anlamaq və izah etmək üçün allahı öz işinə qarışdırmır. Çünki onun fikrincə, allah dünya ilə maraqlanmır.

- Elə isə deyə bilərikmi ki, allah son nəticədə insanın uydurmasıdır?
- Xeyr, Aristotelə görə xeyr, o, allahın varlığını qəbul edir etməyinə. Lakin dünyanın allahın əsəri olduğuna inanmır. Aristotel nə kosmosu, nə cəmiyyəti, nə də insanı izah etmək üçün allahın köməyinə müraciət etmir. O, əxlaqla, yəni pis-yaxşı bölgüsü ilə əlaqədar olaraq da allaha istinad etmir. Amma xristianlıq, islam, müsəvilik kimi dinlərin nəzərində allahın əmr etdiyi, yerinə yetirilməsini istədiyi şey yaxşıdır, allahın rədd etdiyi, qadağa etdikləri pisdır. Aristotel isə belə demir. Onun fikrincə, yaxşı və pisin insan təbiətində mənşəyi, əsası var. Belə ki, insanın ehtiyaclarına, təbiətinə uyğun olan şeylər yaxşıdır, zidd olan şeylər pis. Aristotel pis və yaxşının nə olduğunu müəyyən etmək üçün hər hansı bir fəvqə-təbii varlığa, ilahi şəriətə, əmrə, qadağaya ehtiyac duymur. Dini səciyyə daşıyan Platon fəlsəfəsində isə allah dünyanı öz comərdliyindən yaradır, xeyirxahlığından dünyada qanunlar bərqərar edir və s.

- Qərb fəlsəfəsində məsələn, poststrukturalizm, postmodernizm kimi son hərəkatları necə qiymətləndirirsiniz?

- Mən poststrukturalizm, postmodernizm kimi fəlsəfələri həm bilmirəm, həm də sevmirəm (gülür). İndi bu bir az qərribə səsləndi əlbəttə, bilmədiyini şeyə necə qarşı çıxırsan, sevmədiyini necə bilmirsən? Haqlısınız, əlbəttə, bir az bilirəm bunları. Amma mən modernistəm, postmodernist deyiləm. Modernist olmaq ən sadə dillə desək, ağla inanmaq deməkdir. Mən ümumbəşəri bir aqlın olduğuna, onun insanlar arasında ortaq bir referans sistemi təşkil etdiyinə, ortaq bir dil olduğuna, ümumi həqiqətlərin varlığına, ümumbəşəri prinsiplər üzərində cəmiyyət qurula biləcəyinə inanıram. Bir modernist kimi mən ümumbəşəri həqiqəti kəşf edən ümumbəşəri ağılla ümumbəşəri dəyərlərə söykənən ümumbəşəri bir nizam və yaxud bir cəmiyyət qurula biləcəyinə inanıram. Postmodernistlər isə buna inanmırlar.

- Bütün dinlərin mahiyyətə eyni mesajı verdiyini iddia edən və bununla da bütün dinləri ortaq bir məxrəcdə birləşdirməyə çalışan tradisionalizmə münasibətiniz.

- Bütün dinləri eyni bir qazanda qaynatmaq mümkün deyildir. “Son nəticədə bütün dinlərin məqsədi birdir, elə isə onlar birləşib, bir nizam əmələ gətirsinlər” fikri yanlışdır. Mən dinlərarası dialoqun mümkünlüyünə inanmıram. Mədəniyyətlərarası dialoq ola bilər, dinlərarası deyil. Çünki dinlər din kimi qalaraq bir-birlərilə dialoq qura bilməzlər. Nə olsun ki, onların son məqsədləri və niyyətləri eynidir. Niyyətlərin bir və eyni olması hələ heç nə ifadə etmir. Çünki xristianlıq, müsəlmanlıq kimi ənənəvi dinlərin hər biri öz həqiqətinin mütləq olduğuna inanır. Hər din öz peyğəmbərinin ən mükəmməl, ən böyük, ən həqiqi və yeganə peyğəmbər olduğuna inanır. Yəni yəhudilər hər halda İsanın çox böyük bir peyğəmbər olduğuna və çox doğru sözlər dediyinə inanırlar. İnsanlar xristian olurlar. Və xristianlar da “Ay aman, Məhəmməd nə qədər böyük bir adam imiş, nə qədər doğru şeylər deyib” deyə düşünmürlər. Belə düşüncələr müsəlman olardılar. Deməli, bunların hər biri öz peyğəmbərinin allahla öz xüsusi təması nəticəsində öz həqiqətlərini əldə etdiyinə, bu həqiqətlərin mütləq olduğuna və zaman keçdikcə də

dəyişməyəcəyinə inanırlar. Buna inanan adamlar arasında axı dialoq necə ola bilər ki, hələ üstəlik bir də birlik də mümkün olsun? Dialoq mədəniyyətlər arasında ola bilər.

- Türk fəlsəfəsinin gələcəyini hansı üfüqlərdə görürsünüz? Yaşayan türk filosoflarından hansının mövqeyini və gördüyü işləri siz produktiv sayırsınız? Mümkündürsə, ad çəkin lütfən.

- Mən yaşayan hər hansı bir türk filosofu tanımıram. Bu, özümə də aiddir. Bundan əlavə, türk fəlsəfəsinin götürdüyü istiqamətdən də heç şad deyiləm. Çünki türk filosofları get-gedə fəlsəfədən tamamilə uzaqlaşmış, populyar televiziya proqramlarında xalqın daha çox sevdiyi və tələb etdiyi populyar üslubda danışmağa başlayıblar. Türkiyədə də yəqin ki, Azərbaycanda olduğu kimi, xalq ədəbiyyatı sevir. Bizim filosoflarımızın bir hissəsi fəlsəfəni atıb, tamamilə ədəbiyyata keçiblər. Digər tərəfdən, Azərbaycandan xəbərim yoxdur, amma Türkiyədə son dövrlərdə, ən azından son 20 ildə islam, islama qayıdış, dini təriqətlər xeyli qabağa getdi. Tanıdığım filosofların da bir çoxu gedib yavaş-yavaş bu dini təriqətlərə daxil olmağa, onlara bağlanmağa başladılar. Filosofun hər hansı bir qrupa, hələ üstəlik dini bir qrupa daxil olmasını mən qətiyyənlə alqışlamıram! Filosof dindar ola bilər, din üzərində ciddi araşdırmalar apara bilər, bu sahədə filosofluq edə bilər. Bunlara etirazım yoxdur. Amma bizimkilərin dinlə məşğul olmaları birbaşa dinə maraq göstərmək şəklində deyil. Onlar dinlə və yaxud islamla məşğul olarkən, "Görün, islam nə yaxşı dindir, ah, o necə də tolerantdır, insanın dinə nə böyük ehtiyacı var, qərblilər nə pis adamlardır!" şəklində, uşaq kimi, filosofa yaraşmayan üslubda düşüncülər.

- XX əsrdə Qərbi filosofları fəlsəfənin böhran içində olduğunu dönə-dönə ifadə etdilər. Bir fəlsəfə tarixçisi kimi fəlsəfənin gələcəyini siz necə görürsünüz? Sizcə fəlsəfə hara gedir?

- Heç bir yerə getmir. Fəlsəfə heç yerə getməz! Fəlsəfə elə həmişə böhran içindədir, o, heç vaxt böhransız olmamışdır. Yəqin biz İsanın dövründə yaşasaydıq, yenə də fəlsəfənin böhran içində olduğunu deyəcəkdik. Çünki Yunan üslubunda fəlsəfə, yəni platonların, aristotellərin məşğul olduqları fəlsəfə xristianlığın meydana gəldiyi dövrlərdə insanları qane etməməyə başlamışdı artıq. Orta əsrlərin əvvəllərində də yaşasaydıq, yenə fəlsəfənin böhran içində olduğunu deyəcəkdik. XIX əsrdə də fəlsəfənin böhran içində olduğu çox deyildi. Çünki müstəqil sosial elmlər əmələ gəlmişdi və bəziləri belə hesab edirdilər ki, artıq sosial elmlər olduğuna görə fəlsəfənin predmeti aradan qalxıb. XX əsrə gəldik, yenə deyildi ki, fəlsəfə böhran içindədir. Çünki bu dəfə neopozitivistlər iddia irəli sürdülər ki, fəlsəfənin dünya haqqında koqnitiv dəyəri olan fikri ola bilməz. Amma fəlsəfə hələ də öz varlığını davam etdirir.

- Yəni bu böhran kimi görünən vəziyyət əslində fəlsəfənin təbii və tarixi inkişafı və yaxud işləmə mexanizmidir. Doğrudurmu?

- Şübhəsiz. Doğrudur. Yəni ortada heç bir böhran yoxdur. Düzdür, daha fəlsəfənin məşğul olacağı heç bir xalis fəlsəfi problemin qalmadığını deyənlər olmuşdur, amma unutmayaq ki, fəlsəfə nəzərdən keçirdiyi problemlər tərəfindən müəyyən olunmur, başqa sözlə, fəlsəfəni fəlsəfə edən şey onun problemləri deyil, problemlərə yanaşma üsuludur. İnsan var olduqca din, elm, sənət yox olmayacağı kimi, fəlsəfə də bitməyəcəkdir, narahat olmayın.

- M. Fuko "Filosofun vəzifəsi yaşadığı gerçəkliyə diaqnoz qoymaqdır, heç də bütün dövrlər üçün əbədi həqiqətlər axtarmaq deyil. Bu mənada Nitşe ilk radikal jurnalistdir" deyir. Siz fəlsəfənin vəzifəsinin bu cür müəyyən edilməsini doğru sayırsınız mı?

- Açıq, mənə çox da qəbul edilməz gəlmədi bu cümlə, hətta xoşuma gəldi. Ortaya çıxan problemlər və onlara yanaşılması baxımından bu cümlədəki fikirlə şərikəm. Amma Fukonun bu cümləsi fəlsəfənin predmetini tamamilə ifadə etmir. Çünki filosof jurnalistdən bir az fərqlidir. Fuko jurnalist deyərkən, filosofu sanki bir az həddindən artıq aktual olana pərçimləmişdir.

- Yəni son nəticədə jurnalist də aktual problemlərlə maraqlanır, filosof da.

- Olsun. Buna bir etirazım yoxdur. Amma buradan elə çıxır ki, filosof sanki sadəcə jurnalistdir. Qəbul etmədiyim budur. Çünki bir filosof və ya fəlsəfəçi öz cəmiyyətinin var olan aktual problemləri ilə məşğul olmaya da bilər. Bununla mən demək istəmirəm ki, onun verdiyi cavablar

mütləqdir, əbədidir, yox, sadəcə olaraq jurnalistlə filosof arasında qurulan analogiyada unudulan nöqtəyə diqqəti cəlb etmək istəyirəm. Bəli, Fuko haqlıdır, gözəl deyib, bir cəhəti budur fəlsəfənin, amma fəlsəfənin əbədi, perennial problemləri də var axı.

- Dilin təfəkkürə təsiri kontekstində türk dilini, o cümlədən, Azərbaycan türkcəsini sizcə necə bir fəlsəfə gözləyir?

- Dillə təfəkkür arasında qarşılıqlı əlaqə var. Düşündükcə dil meydana gəlir, dil sayəsində də düşünürük. Yəni belə deyil ki, qabaqca dil yaranır, sonra da düşünürük. Bunlar bir-birilə qarşılıqlı əlaqədədirlər. Dili olmayan bir cəmiyyətin təfəkkürü də ola bilməz. Başqa sözlə, biz dilsiz düşünmürük. Ona görə də, bu, mənə çox komik gəlir deyəndə ki, düşünürəm, düşünürəm, amma deyə bilmirəm. Elə şey olmaz, deyilə bilməyən şey düşünülür də, ya da hələ düşünülə bilmir. Dillə təfəkkür arasında belə bir qarşılıqlı əlaqə olduğuna görə dil bir tərəfdən təfəkkürümüzün belə demək mümkünsə, aləti, vasitəsidir, digər tərəfdən isə təfəkkürümüzün özüdür.

Azəricəni deyə bilmərəm, amma türkcə bir neçə dövrdən keçdi. Hal-hazırda modern türkcə ilə filosofluq edə bilərsinizmi, fəlsəfi düşünə bilərsinizmi deyə soruşsanız, düşünə bilərik deyərəm, elə düşünürük də. Dili arıtlama, təmizləmə mövzusunda hərdən çox ifrata varan, dilə az qala riyazi yanaşmaları doğru saymıram. Mən kəlmə irqçiliyinin tərəfdarı deyiləm. Dillərin milliyyəti olmaz.

- Fəlsəfi mətnlərin tərcüməsi ilə çox məşğul olmusunuz. Tam tərcümə həmişə mümkün oldumu? Yəni heç belə dedinizmi: “Tərcümə edirəm eləməyinə, amma bu cümlə və yaxud kəlmə əslində tərcüməyə gəlmir”?

Xeyr, heç vaxt elə demədim. Tərcüməyə gəlməyən şey yoxdur, ən azından elmdə və fəlsəfədə yoxdur. Fəlsəfə mətnində elə şey olmaz. Müəyyən qədər şeirdə olar o. Şeir tərcüməedilməz olduğunu bilənlərdənəm. Amma fəlsəfədə olmaz. Tərcümə nədir fəlsəfədə? Fəlsəfədə tərcümə bir adamın başındakı bir fikri, tezisi, müddəanı tərcümə edilən dildə düzgün olaraq ifadə etməkdir. Bu, mümkün deyil? Əlbəttə ki, mümkündür!

- Dildən dilə fərq var. Bəzən mənə bütün vurğularıyla, bütün konnotativ mənalarıyla və yaxud spesifik assosiasiyaları ilə tam olaraq tərcümə edilə bilmir elə bil.

- Dildən dilə fərq olmaz. Düşüncədən düşüncəyə fərq olmaz. Düşüncə ümumbəşəridirsə, mənə ümumbəşəridir, dil də ümumbəşəridir. Dediğiniz hal sizin dilinizdə o düşüncəni ifadə edən bir kəlmənin və yaxud konseptin olmamasından və yaxud da sizin o düşüncəni öz dilinizdə ifadə etmək bacarığınızın zəif olmasından doğa bilər. Prinsipcə hər bir düşüncə, hər bir mənə bir dildən başqa bir dilə, özü də tam olaraq tərcümə edilə bilər. Çünki tərcümə edilən şey kəlmə ya da cümlə deyil, onlarla ifadə edilən mənədir, düşüncədir. Necə deyildiyinə yox, nə deyildiyinə baxmaq lazımdır. Ancaq naşı tərcüməçilər bunun əksini edirlər. Qısaca, elmin dili, fəlsəfənin dili tərcümə edilir. Sənətin dili isə tərcümə edilmir. Sənətin dilinin tərcümə edilməməsinin səbəbi budur ki, sənətin özü müəyyən mənada elə o dilin özüdür. Sənətdə dilin özü bir sənətdir. Halbuki elmdə dilin özü elm deyil, konseptlə, terminlə ifadə edilən şeydir.

Yeri gəlmişkən, Quran da tərcümə edilir! Nə üçün? Çünki Quran müəyyən bir dildə, ərəbcə yazılmışdır. Kimə yazılmışdır? Ərəblərə. Ərəblər onlar üçün ərəbcə yazılmış o mətni oxuyurlarmı? Oxuyurlar. Başa düşürlərmi? Başa düşürlər. Elə isə o dildə başa düşülən mətləbi azərilərə azəricə izah etmək axı nə üçün mümkün olmasın?! Yox bir, ərəbcə elə bir ilahi dil imiş ki, guya başqa dilə tərcümə edilə bilmirmiş! Əgər belədirsə, ərəbcə hansısa bir ilahi dildirsə onda o, ərəbcəyə də tərcümə edilə bilməz. Yəni ərəbcə əgər allahın dilidirsə, onda o, ərəb dilinin özünə də tərcümə edilə bilməz. Çünki allahın dili heç bir dilə tərcümə edilə bilməz. Allahın dili olan ərəbcə Məhəmmədin, Əbu Sufyanın, Xalid İbn Vəlidin ya da Qazzalının dili olan ərəbcəyə tərcümə edilirsə, onda o ərəbcə Ahmet Arslanın dili olan türkcəyə, Aynurun dili olan azəricəyə, Con Smitin dili olan ingiliscəyə də tərcümə edilir.

- Allaha ehtiyac var?
- Çox təhlükəli bir sual soruşursunuz məndən. Şəxsən mənim ehtiyacım yoxdur. Yəni mən nə əxlaqım üçün, nə dünyanı anlamağım üçün, nə siyasət üçün allaha ehtiyac görmürəm.

- Nə üçün?
- İnsanın bir şeyə nə üçün ehtiyac duymamasının səbəbi olmaz. Bir şeyə ehtiyac duyanın ona nə üçün ehtiyac duymasının bir izahı, ya da səbəbi ola bilər.

- Filosof necə yaşayır? Rus mütəfəkkiri N. Berdyayevin dediyi kimi filosofun həyatı doğrudan da tragikdirmi?

- Mən elə hesab etmirəm. Filosof sənin kimi, mənim kimi bir insandır. O, bir tələbə necə yaşayırsa, bir satıcı necə yaşayırsa elə yaşayır. Düzdü, bir az fərqli yaşayır. Amma bu, tragik bir ömür deyildir. O baxımdan fərqli yaşayır ki, onun işi ənənəvi qaydada, düşüncələr və konseptlər olduğu üçün, nəzəriyyələr, doktrinalar yaratmaq olduğu üçün yaşadığı dünyaya bir az uzaqdan, bir az yuxarıdan baxır. O, gündəlik həyatda, praktiki həyatda çox da qalib ola bilmir, uğur qazana bilmir, çünki işi konseptlərlədir, nəzəriyyə yaratmaqdır. Buna görə də, o, praktiki həyatda daha asanlıqla aldadıla bilər, çaşdırıla bilər.

- İnsanlar azadlıqdan həm qorxub qaçırırlar, həm də azadlığı sevirlər. Azadlıq problematikasına dair görüşlərinizi öyrənmək istərdik.

- Çox haqlısınız, bəli, insanlar azadlıqdan qaçırırlar. Əksəriyyət belədir. Çünki azadlıq məsuliyyət deməkdir. Azadlıq vəhşi bir heyvanın üstündə durmaq, sanki vəhşi bir atın belində yaşamaq deməkdir. Hər dəfə onu necə idarə edəcəyini, yəni azadlığından necə istifadə edəcəyini müəyyən etmək məcburiyyətindəsən. Lakin azad olmamaq isə asan və rahatdır. Başqaları tərəfindən sizə deyilənləri mənimsəyərsən, onlara uyğun yaşayarsan, bu da sənə və həyatına çox böyük rahatlıq və asanlıq bəxş edir. Çünki azadlıq daim haqq-hesab çəkməyi, boğuşmağı tələb edir. İnsanlar azadlıqdan qaçırırlar, çünki məsuliyyətdən qaçırırlar. Təsəvvür edin, indi mən sizə deyirəm ki, düşdüyünüz vəziyyətə görə məsuliyyət daşıyan siz özünüzsünüz. Fərd olaraq da, cəmiyyət olaraq da. Yəni nə sizi, nə də cəmiyyəti başqa bir varlıq, hansısa bir allah yaratmır, idarə etmir. Sizi və yaxud cəmiyyəti elə sizin kimi, mənim kimi insanların azad iradələri yaradır. Bizim Nazimin dediyi kimi: “Mən yanmasam, sən yanmasan, biz yanmasaq, necə çıxar qaranlıqlar aydınlığa?” Çox gözəl deyir Nazim də. Deməli, azadlığın bir əvəzi, bir qiyməti var. Deməli, o azadlıq deyilən şey insanları, verdikləri qərarları ilə yanmağa da məcbur edir. Amma əgər özünüzü atanızın, ərinizin, müəlliminizin, dindaşlarınızın, allahın dediklərinə kor-korənə təslim etsəniz, sözbəxan və itaətkar olsanız, nəticədə həm bəyənilər, mükafatlandırılırsınız, həm də rahat yaşayarsınız. Azadlıq isə çətinidir.

- Aristoteldən etibarən “fəlsəfə heyrətlə başlayır” deyirlər. Bəs sizi nə sehrlədi ki, filosofluq etməyə başladınız?

- Bəli, bu cümlə Aristotelindir. Aristotelin dediyi heyrətin kökündə dayanan sual budur: Nə üçün kainat olduğu bu vəziyyətdədir? Yəni fəlsəfə dünyanın olduğu kimi olduğuna heyrət etməklə başlayır və bu vəziyyətin səbəbini bilməklə, başa düşməklə də bitir. Başqa sözlə, Aristotələ görə fəlsəfə heyrətlə başlayır, biliklə bitir.

Heyrət etməyin özü bir şüur ayıqlığı halıdır. Küçədəki adam adətən heyrət etmir. Ona hər şey çox təbii gəlir. Buna görə də, heç bir problem görmür. Halbuki filosof başqalarının problem görmədikləri yerdə problem görən adamdır. Normal bir adamın baxışında problem olmayan bir situasiyada filosof nəinki problem görən, hətta onu yaradan adamdır. Küçədəki insanın dünyaya heyrət eləməyə nə vaxtı, nə də imkanı var. Məsələn, siz əgər səhər saat 9-dan axşam saat 6-yədək bir bankda məmur olaraq və yaxud bir fabrikdə fəhlə olaraq, ya da bir taksidə sürücü olaraq işləmək məcburiyyətindəsinizsə, onda siz heç nəyə heyrət etməyəcəksiniz. Yəni heyrət duyğunuzun əmələ gəlməsi çox çətin olacaq. Siz sadəcə yaşamaqla məşğul olacaqsınız,

vəssalam! Amma bəzi başqa insanlar vardır ki, onlar həm qabiliyyət baxımından xüsusidirlər, həm də sözün açığı onların bəxti gətirib.

Mən də belə bir heyrət içindəyəm. Çoxlu suallarım var. Amma bir din adamı olsaydım, belə suallarım olmazdı. Heç nəyə də heyrət etməzdim. Çünki bütün sualların cavablarını bilərdim. Amma mən fəlsəfəçiyəm və deyəsən elə fəlsəfəçi kimi də doğulmuşam. Özüm düşünmədiyim, özüm tapmadığım, yuxarıdan, qıraqdan gələn həqiqətlərim yoxdur mənim. Bu dünyada hər bir şey mənim tərəfimdən başa düşülməli, mənalandırılmalı və dəyərləndirilməlidir. Başqalarının insana, dünyaya və ayrı-ayrı şeylərə verdikləri hazır mənaları və dəyərləri mənim mənimsəməyimdən söhbət gedə bilməz. Mənim vəziyyətim çox tragik deyil. Daim suallar və cavablarla və bu cavablara qarşı qoyulan yeni suallar və yeni cavablarla davam edib gedən narahat bir dünyam var mənim...

Təşəkkür edirəm!

14 yanvar, 2009

Bakı, İçərişəhər-Buta

Niyazi Mehdi: "Postmodernizm haqqında postmodernist söhbət..."

Postmodernizm tarixinə qısa səyahət edəndə görürük ki, postmodernizmin ortaya çıxmasında II Dünya müharibəsinin yaratdığı qorxunc dağıntı və Qərbi dünyasının əxlaqi və etik dəyərlərinin alt-üst olması böyük rol oynadı. Yəni, “daha yaxşı və daha gözəl bir dünyaya duyulan həsrət və xəyallar” artıq başa çatdığından yeni bir düşüncə axını olaraq postmodernizm öz yerini möhkəmlətdi. Bu baxımdan, Azərbaycanın hazırki durumunu dəyərləndirmək və ümumiyyətlə, bir dünyabaxışı olaraq postmodernizmi incələmək üçün tanınmış filosof Niyazi Mehdi ilə söhbətləşdik.

- Postmodernizm nədir? Kimdir? Haradır?

- «Postmodernizm» termini 80-ci illərdə çəkimliyi, şarmı olan sözə çevrilib. Yeri gəlmişkən, dəbə çevrilmiş sözlərdən danışım. Bəzən söz girdirməçilik üzrə eyləmin istifadəsində olur. Girdirməçilik nədir? Nəyə saxta bir nəsnə əsl olanın yerinə girəndə olur girdirmə. Bizlərdə bəzən «girdirmə» və «geydirmə»ni eyni söz kimi deyirlər. Ancaq «geydirmə» saxtakarlıqda başqa çaları açır: nəyinsə əslini gizlədən geyimə salmaq geydirməlikdir. İndi bu sözlərdən çıxış etsək, deyə bilərik ki, geydirməliklə və girdirməliklə tarix boyu çoxlu fırılcaqlar yapılib. Sufi xirqəsini geyinib sufi kimi görünməkdən müftə yaşayan adamlar Ortaçağda o qədər çox olub ki, hətta bütünlükdə sufizmə kinayə yaradıb - Füzulidə mənfi işlədilən «sufi» sözü də buradandır. Çağımızda şıq geyimlə, bahalı saatla varlı adam görüntüsünü yaratmış nə qədər fırılcaqçıdan ləzzətli filmlər çəkilib. Eləcə də indiki zamanda «Postmodernizm», «Poststrukturalizm», «dekonstruksiya» bir çoxlarının dilində geydirmə, girdirmə işlər yapır, ona görə də ağıllı, bilgili adamlarda sufi saqqalı kimi kinayə doğurur. Bu hallara görə də «adam dilində yaz», «gözə kül üfürmə», «əlləməçilik etmə» kimi təpinmələr geniş yayılıb. Mən özüm bu kimi iradları hərdən «Azadlıq» radiosunun saytında gedən bloq yazılarımla bağlı oxuyuram. Ancaq aydın məsələdir ki, belə suçlamaları kimlərlə bağlı düz saysam da özümlə bağlı düz saymıram. «Nəyə görə?» sorusuna verdiyim cavab postmodernistlərlə bağlı da doğru qavramağa gərəкли ola bilər, çünki postmodernist tekstlərdə terminlərlə blef, oyunbazlıq və energetika almaq, yaymaq prinsipində oyunlar geniş yayılıb: siz baxın, Borxesin yazılarına - görün, ərəb, çin adlarından, sözlərindən o hansı «kayfi», yəni kefi alır. Bəlkə də Koelyonun müsəlman simvollarına tutumlu duyğusallığında Borxesdən gələnələr var.

Deməli, «Postmodernizm» kimi adların, sözlərin girdirmə, geydirmə funksiyası ola bilər. Bu heç! İlginici başqa funksiyalarıdır: elə sufiləri götürsək, onların hər bir axımının öz xirqəsi, tacı olmuşdu. Bu xirqə nəyi bildirirdi? «Bizimkiləri» «özgələrdən» ayırmağı. Bir örnək: futbolda hər komandanın öz forması olmasa, aləm bir-birinə qarışar. Götürək bayrağı. Azərbaycan bayrağı o biri bayraqlar kimi taxta-tuxta, əskidir. Ancaq oğullar olub ki, axmaq olduqları üçün yox, ucalara qalxdıqları üçün bu bayraq uğrunda ölümə gediblər. Sözsüz, onların qurbanı taxta-tuxta və əski uğrunda olmayıb. Olub bu taxta-tuxtaya bizlərin haçansa şərti olaraq bağladığı anlamların, mənaların, semantikanın üstündə. Özü də bu anlamlar, mənalar Azərbaycan tarixi sürdükcə itmir də bəlkə hər gün artır, bir-birinə laylanaraq genişlənən kosmos əmələ gətirir. İndi Azərbaycan bayrağında Məhəmməd Əminin «bir kərə ucalan bayraq...» deyimi var, idmançılarımızın qələbəsiindən sonra qalxan bayrağımıza baxan gözlərin mutlu göz yaşları var, hətta qanmayıb bayrağı tapdalamış polisə qəzəbimiz də var. Bütün bunlar bayrağın taxta-tuxtasına, əskisinə mənalar kimi qoşularaq bayrağı ruha bürüyür. Bu hal da taxta-tuxta ilə bizi birləşdirir - bizi bir bayrağın başına toplaşmışlar edir... Bütün bunları onun üçün dedim ki, «bizimkiləri özgələrdən ayıran» nəsnələr, bildiricilər elə belə şeylər deyillər və tanıdıcı funksiya daşıyırlar. Yəni, məsələn, bayrağı tutub duranda özgəsi məni azərbaycanlılıqla bağlı bütün yaxşı xatirələrinə bağlayır və ya onlarla identifikasiya edir (başqasında Azərbaycanla bağlı nifrət olanda nə baş verir, ayrı məsələdir).

İndi demək olar ki, Postmodernizm kimi sözləri girdirmə sözlər kimi işlətməyənlər bununla çevrəyə tanıdıcı siqnallar göndərirlər ki, mən oyam ki, Derridanı, Liotarı oxumuşam, Borxesi,

Fukonu bilirəm - Azərbaycan yazarlarından Kamal Abdullanın «Yarımqıç əlyazma»sının kodunu tənqidi realizm və ya tarixi roman və ya zədələnilib korlanmış nəsnələr kodu ilə oxumuram, Rafiq Tağı, Seymur Baycan, Ələkbər tekstlərinin kodunu küçədə gördüyüm həyasız, sırtıq, sinik adamların necəliyini verən kodla dolaşmaq salmıram.

Yuri Lotman bir ünlü riyaziyyatçının mühazirəsindən yazmışdı. Onun söyləyəcəkləri geyimin həndəsəsinə daxil olduğu üçün dərsə yaxşı dərzilər də gəlmişdi. Mühazirəçi sözə başlayanda mürəkkəb fiqurları ölçmək probleminə girmək üçün «siqnal atır» ki, tutalım dərziyə kürə formalı müştəri gəlib. Bu sözləri eşidən dərzilər durub çıxırlar, riyaziyyatçılarsa qalırlar. Beləcə, diskurs, termin auditoriyada sonalama aparır.

«Postmodernizm» kimi terminlərin bax, bu funksiyası var və bu funksiya öz bayrağıyla öyünmək, «bizim adamlar» arasından dünya ilə danışmaq kimi duruma insanı salır və insan bu durumun energetikasını alır.

İnsan elə bədbəxt məxluqdur ki, davamlı böhranlara uğrayır: Allah-təala ona böyük istedad versə də gərək sevdiyi qız onu atsın ki, istedadı işə düşüb əla şeir yazsın. Gərək yaxşı bir kitabı vərəqləsin ki, orijinal yazıya möhürü açılsın. Bu mənada yeni cərəyanın terminlər sistemi həm bu cərəyanın kodunu o biri cərəyanlardan ayırır, həm də bu cərəyanda yazanı ilhama gətirir. İndi, özünü postmodernist adlandıran yeni nəsil yazarlarını tekstə sürükləyən, seçilən bir nəsnə ortaya qoymağa enerjiləndirən şeylərdən biri araq, rusların «tusovka» dediyi dostlarla gapdırsa, o biri «biz postmodernistlərik» düşüncəsidir. Yəni postmodernistlər «komandasında» və ya belə deyək «elit timində» bulunmaqdan duyulan kayfdır. Bu kayfi mən bir vaxtlar strukturalistlər, semiotiklər dəstəsində olmaqdan almışdım, onun üçün də içəridən bilirəm.

Ancaq elit komandada olmağı girdirmə prinsiplə yox, energetik prinsiplə bildirən sözlərin, bildircilərin bir bezikdirmə, inflyasiya dönəmi də var. O gələndə ağıllı, səviyyəli adamlar həmin terminlərlə, simvollarla vidalaşaraq adi sözlərə keçirlər. 60-cı illər Fransasında «struktura» energetik terminlərdən idi, hamı axtarışını, tapdıqlarını strukturlar kimi verirdi. Bir diskussiyada Fukonu kimsə strukturalist adlandıranda o qayıdır ki, siz mənim bu kitabımda bir dənə də «struktura» sözünə rast gəlməzsiniz.

İndi «Postmodernizm»i girdirmə yox, «bizimkiləri» o birilərindən ayıran termin kimi işlədən bir xeyli parlaq gənclərimiz var ki, sözdən hələ ki bezməyiblər, o söz hələ ki onlara enerjisini axıdır. Ancaq elələri də var ki, o sözün enerjisini almadıqları durumda sözü özləri üçün diriltmək istəyində bulunurlar. Belələri, artıq yazanda elmin elitar terminlərini adi, hətta qaba, loru sözlərlə əvəz etməkdən Aristotelin dili ilə desək, noetik kayf (ağılın ləzzətini) alırlar.

Bu terminoloji açıqlama həm Postmodernizm düşüncələrinə, həm də mənim yazıma açar ola bilər.

İndi isə keçim sizin soruya. Postmodernizm sözü modernizmlə bağlıdır. Onun üçün də həmin sözdən başlayaq. Modernizmi 19-cu yüzilin sonu, 20-ci yüzilin erkənləri və sonraları ilə bağlayırlar. «Modern» - əski latınca “modo” sözündəndir, mənası “həmən indicə”dir. İlk dəfə latınca “Modernus” şəklində V yüzildə Romanın poqançılıq, müşriklilik çağından Xristian dünyasını ayırmaq üçün işlədilib. Deməli, «modern» çağın adı kimi artıq bir dəfə dişə vurulmuşdu (onu da deyim ki, son 5-6 ildə məndə milli qürur yaradan çox az kitablardan biri Nərimin Kamalın «Umberto Eko. Postmodernizm fəlsəfəsi»dir. Mən tənbelliyimə qarşı edirəm ki, bu modernizmi postmodernizmdən effektiv deyimlərlə ayıran ağıllı kitabdən vaxtında heç nə yazmamışam).

O ki qaldı Postmodernizmə, bu sözün də tarixçəsi xeyli öncələrə, hətta əskilərə gedib çıxır. Bəzi qaynaqlarda göstərilir ki, o söz ilk dəfə Amerika qitəsində tənqidçi və sosioloqların qələmindən çıxıb. Onlar 19-cu yüzildə elmin, sənətin oyun qaydaları dəyişəndən sonra kultürdə yaranmış durumu bildirmək üçün həmin termini işlətmişdilər. Onu da artırım ki, öncə ədəbi cərəyan kimi yaranmış Postmodernizm, 20-ci yüzilin ortalarından memarlığa da keçmiş, daha sonra başqa mədəniyyət bölgələrini də yoluxdurmuşdu.

Sorunuzla ilgili Umberto Ekonun sözlərini də anaq: öncələr Postmodernizmi son 20 il yazıçılara aid edirdilər. Sonra aparıb XX yüzilin erkəninə çıxardılar. İndi görürəm ki,

Homerəcən qocaldacaqlar. Deyəsən, artıq nəyisə öymək istəyəndə «postmodern» sözünü işlədirlər.

- Yəni, postmodernizm qanunsuzluğun qanun olduğu bir dünyagörüşdürmü?

- «Qanunsuzluğun qanun olduğu mədəniyyət və ya dünyagörüşü» anarxiyanın pis variantını verir, anarxiyanın ağıllı ideoloqları olsa da mən nəsə bu variantı bəyənmirəm. Onun üçün də sizin həmin düsturla bildirmək istədiyinizə başqa cür anladacam.

Postsənaye toplumu, Postmodernist mədəniyyət eyni konstruksiyada düzəldilmiş qəribə sözlərdir. Onlar ənənəvi olmayan şeirin neologizminə oxşayırlar - dövrə qəribə ad verirlər... «Sənayedən sonra», «Modernizmdən sonra» nə deməkdir? «Sonra» öncəki modernizmin qurtaracağına sınır qoyur, özünün qurtaracağına qoymur...nəinki qoymur, hətta sınır, sərhəd ideyasını da dağdır, anlamsızlaşdırır.

Cızığa salmaq müəyyənləşdirməkdir. Cızıqsızlıqsa çaşqınlıq yaradır («cızığını bil» təpintisini yada salaq), aydınlığın dostlarının ürəyinə hərcmərclik qorxusu salır. İndi Postmodernizmdə də sonranın nə vaxt, necə qurtaracağı, yəni bitmə cızığı bəlli deyil, ona görə də sınır ideyasını anlamsız edir. Yunanların antik filosofu Anaksoqorun dəhşətli bir deyimi var: «Hər şey hər şeydədir». Bundan bir addımda isə «Hər şey olar» durur. Postmodernizmin bədənini, korpusunu işığa tutanda su yazısında hər iki diskurs, düstur ağarır. Bunu aydınlaşdırım.

Bütün mədəniyyət tipləri özlərinin necəliyini çoxlu sayda nəsnə və olayları və ya bildirciləri və bildirilənləri yaxın buraxmamaq üstündə qurublar. Bütün mədəniyyət tipləri dünyanın və insanın çoxlu faktlarına «yox» deyib olan olay və nəsnələrdən sonsuzluğa baxanda çox az şeyləri içlərinə buraxaraq aydınlıq qazanıblar. Azsayılıq mühitində aydınlıq asandır, çoxsaylı nəsnələr mühitini isə bizdə «Həsən soxdu dəyirmanı» adlandırırırlar. Yeri gəlmişkən, 70-ci illərdə mən «Ədəbiyyat və İncəsənət» qəzetinə yazdığım məqalədə bu frazeologiyayı işlətsəydim, redaktor pozardı, çünki mədəniyyətdən abırlı məqalələr üçün abırsızlıq sayardı. Elə bu dediyim mədəniyyətlərin nələrisə yaxın buraxmamasına örnəkdir. Elə bu yaxınburaxmamalara görə də kultürlərdə rəsmi mədəniyyət və qeyri-rəsmi mədəniyyət bölgüsü gedir: «Həsən soxdu dəyirmanı» həm fraza kimi, həm də proseslər kimi Sovetlərdə qeyri-rəsmi mədəniyyətdə özünə yer tapa bilərdi.

Beləcə, kultürlərin özünü də onunla ayırmaq olar ki, hansıları hansı nəsnələri, hansı davranışları, hansı faktları aşağılamaq, hansı bölgələri, situasiyaları işığa çıxarmağı yasaqlamaqla bir-birindən fərqlənilər. Sovet Azərbaycanında çap sözünün orfoqrafik səhvi oxucuya «ola bilməz!» «necə oldu bu?!» çaşqınlığında görünürdü. O dövəmdə qrammatik normaların da dəmir nəzarəti vardı. «Ola bilməz»in yerinə «Olammaz» heç cürə yazılmazdı. Hələ onu demirəm ki, Aqşın Yeniseyin «Cənnətdə terror aksiyası» kitabında çıxmış «Göləqarğısancan» romanında bir çox «abırsız» sözlər və situasiyalar da o çağın yazısında mümkün deyildi. Heç belə roman adı da mümkün deyildi!

Onu da artırım ki, bütün mədəniyyət tiplərində adam arasına çıxarılası nəsnələrin mümkün nəsnələrə baxanda azlığı intizam ideyasına da qulluq edirdi və mədəniyyətlər öz intizamları ilə öyünürdülər. Yalnız çağdaş postmodernist mədəniyyətdir, hər şey üçün qapıları açıqdır. Ən axmaq, ən savadsız görünən nəsnə də burada yuxarı çeşid simvolunu qazana bilər. Turalım, mırıq diş və ya dişləri mırıq göstərən qondarma qaralar modelin gözəllik elementinə çevrilə bilər. Əskilərdə məsələn, kiniklərdə eybəcərliyin estetikası olmuşdu, yəni eybəcər olan yaxşı üçün, müsbətin maskası üçün işə cəlb olunurdu. Bizdə isə hələ Molla Nəsrəddini demirəm, dərvişləri deyirəm, onlar da çirkinliyin estetikasında görklərini yapıb-cızırıldı. Ancaq bütün hallarda bu orijinalıq mədəniyyətdə periferik, marginal qalırdı. Post-mordernizmdə isə artıq periferiyaya sıxışdırılmış olaylar yoxdur. Cırıq, çirkli görüntülü cins şalvarları, ayaqqabıları çağımızda yalnız bəzi elit restoranlara-filana buraxmırlar - çirkin, natəmizliyin görüntüsündə olan bu nəsnələr Postmodern toplumda çox az yerə «ayaq basammır».

Hər kultürdə yasaqların bir xeylisi bölgələr arasında demarkasiyon cızıqlar qoymağa qulluq edir. Postmodernizmdə bu qalsa da yasaqların təbiətinə baxış dəyişir. Popper deyirdi ki, günəş

altında elə bir nəsnə yoxdur ki, özünün əsl məqsədinə düşmənlər olan amaca qulluq edə bilməsin. Doğrudan da həтта, ana öz sevdiyi uşağı öldürə bilər. Təəccüblənməyin, daha böyük əzabdan qurtarmaq üçün. İosif Flavide Eliazar qızı Məryəm adında bir yəhudi ananın dəhşətli əməli verilir. Ana öz uşağını bişirib yedirtdirir - Romalılara qəzəbindən, nifrətindən. Çox iyrənc, tükürpədicə bir səhnədir... ancaq bu səhnədə ananın Romaya nifrəti də var.

Bir də deyirəm, yasaq olunanların birdən sənətə, davranışa buraxılması həmişə olub. İndi isə bu adi bir məsələdir. Öncəki mədəniyyət tiplərində düz və yanlış vardı. Düzə substansionallıqla yaxşı bağladılmışdı, o birisinə yaman. Substansionallıq deyəndə gözünüzün qabağına nəyinsə daşıyıcısı, bədəni, kütləsi olmasını gətirin.

İndi yaxşı və yamandan substansionallıq alınıb, yəni heç bir maddi, möhkəm korpusa bağladılmayıb, ona görə də hər nəsnə yaxşıya və pisə çevrilə bilər. Bunu sübutlu etmək üçün həтта Eynşteyn nəzəriyyəsi ilə nisbilik anlayışını da götürüb doğrulducu argumentə çeviriblər. Bax, indi deyə bilərəm ki, Postmodernist kulturdə yasaqların cızdığı demarkasiyon cızıqlar substansional yox, şərti başa düşülür, ona görə də hər şey hər yerə buraxıla bilər.

Bu yaxşıdı, ya pis? Nitsşenin «Yaxşı və Yamandan o tayda» yazısını Avropanın postmodernist gələcəyi üçün yozsaq, pisdir. Görün, bu alman filosofu nə deyirdi:

Avropa metisi çox eybəcər məxluqdur və həmişə kostyumlara gərəyi var (N.M.: «geydirmə»ni yada sal). Onun üçün tarix kostyumları anbardır. Baxın 19-cu yüzillə, görün, tez-tez kostyumlar dəyişməyə, maskaradlara getməyə necə bir tamarzı var. Bütün vaxt ya əskildən, ya yabançı ölkələrdən nəsnə yeniliklər gətirilir. Heç bir yüzillə bizim çağımızdakı qədər kostyumlar, dinlər, əxlaqlar, inanışlar, milli zövqlər öyrənilməmişdi.

Nitsşenin bu cızdığı səhnədə gələcək Postmodernizmin soykökü sezilir, özü də «körpə» heç də şirin görünür.

- Bəzilərinə görə, postmodernizm modernizmin “post”udur, yəni postmodernizm modernizmin davamı kimi dəyərləndirilir. Suala bu prizmadan yanaşmağımızı istərdim ki, sizcə, Azərbaycan reallığında postmodernizmə (modernizm olmadan) birbaşa keçid mümkündürmü?

- Bizdə teatr olmadan Mirzə Fətəli teatrı, opera olmadan Üzeyir bəy operası olubsa, Modernizm olmadan da Postmodernizm ola bilər. Hərçənd deməliyəm ki, Mirzə Fətəli teatrından, Üzeyir bəy operasından fərqli olaraq bizdə 60-cı illərdən sonra Modernizmin xeyli «miqrantları» vardı. Azərbaycan rəssamlığında Səttardan, Toğruldan tutmuş, Sənan Qurbanov, Elçin Məmmədov, Elçin Aslanovacan hamısı əslində modernist kodda işləyirdilər. Mənim üçün iki sənət var, biri dünyanı şüurumuza gətirib bizə göstərir - bu realizmdir. O birisi şüurumuzu, bilincimizi dünyaya proyeksiya edib orada bizə göstərir. Salvador Dalinin xəmir saatları dediyimə örnəkdir. Bax bu modernizm və Postmodernizmə aiddir. Anarın, Elçinin, Ramiz Rövşənin, Mövludun çox tekstləri ya tam modernist tekstlərdir, ya da modernist kodlarla oynayan tekstlərdir. Vaqif İbrahimovun tamaşaları Vaqifin bilgili bilincindən keçmiş modernist kodların da proyeksiyaları idi.

Onu da deyim ki, Sovet Azərbaycanında nəinki modernist tekstlər vardı, həтта bu tekstləri refleksiya edən, saf-çürük edən az-maz qəzet-dərgi yazıları, çoxlu çayxana söhbətləri də vardı - Vidadi Paşayev bu söhbətlərin parlaq simvollarından idi. Onun ədəbiyyatdan istədikləri Realizm olmayanda, Modernizm olurdu.

Bir məsələ də var. Azərbaycan Modernizminin də, Azərbaycan Postmodernizminin də bir əskiyyə deyilməlidir - onların bizə doğmalığı bədən qaşınması kimi olmayıb. Onlar dünyanın yaxşı nailiyyətlərinin götürülməsidir. Daha düzü, calağ meyvələrdir. Ancaq o biri yandan, bəyəm, muğam, saz havaları calağ deyillər? Bəyəm, Bitlzlərin hind raqalarından istifadəsi, Batının Orientalist musiqisi calağ deyildir? Bəlkə yamsılamaçılıqda gürcülər, ruslar bizlərdən çox başqadırlar?!

Hə, yadıma Azərbaycan Postmodernizmi ilə bağlı bir şey düşdü, onu da deyim. Nə qədər yapışmaz görünsə də bizim Postmodernist gənclər həm də Mirzə Cəlil, Sabir xəttini dartıb çəkirlər. Bu xətdə Azərbaycana yaxşı Azərbaycan arzusu ilə qəzəb, kinayə, satira var. Deyirlər

ki, Postmodernizm doqmatik deyil, onun tekstlərində baş ideya, mərkəz-filan, aydınlığın (yəni işığın) xaqanlığı yoxdur. Bizim Postmodernistlərin indiki Azərbaycana (eləcə də İslama) qəzəbi elədir ki, pislənən Azərbaycanı və azərbaycanlı kimi pislənən bizləri mərkəzə qoyur. Onlar öz qəzəblərində doqmatik olurlar. Doqmatik olmayan qəzəbsə odur ki, birdən tutalım, biganəliyə çevrilir. Halbuki Postmodernist intellektual, yazar dünyanı elə də ürəyinə salmır. Bizim doqmatik, sentrizmi olan tekstlərdə işıq da, yəni aydınlıq da, daha doğrusu nəyi istəməyin, nəyi pisləməyin aydınlığı da çoxdur.

Elə ədəbiyyat var ki, gücünü «nəyəsə qarşı olmaqdan» alır. Beləcə, bir çox milli tekstlər var ki, bürokratiyaya, milli mentalitetə, adətlərə, oğlanların qızları necə sevməsinə qarşı olmaqdan «mərkəzi» anlamlarını qazanıblar. Bu da sənətdir - ancaq bir əskiyyə var, qarşı olduğu nəsnələr tarix səhnəsindən gedəndə həmin anlamlarını itirərək maraqsız olurlar.

Postmodernist tekstlərdə nəyəsə qarşı olmaq tekstin mərkəzi deyil. Burada ona qarşı olur, orada buna qarşı. Yada ki, birdən qarşı olduğundan iddiasını götürüb başqa işlərdə məşğul olur. Postmodernist tekstlər dünyada nəyə toxunursa semantik bolluq yaradır. Rafiq Tağıda bu güclüdür, hərçənd semantik bolluq mərkəzdə nüvəyə çevrilmiş qəzəbdən doğur. «Yarımcıq əlyazma», «Sehirbazlar dərəsi» romanlarında isə semantik bolluq doqmatik pafosla yaradılmır - gah intellektual oyun, gah təsirli görklər, görüntülərlə qığılcımlandırılır. Bəlkə də bunda Kamal Abdullanın «Gizli Dədə Qorqud» araşdırmasının təsiri var. Bu tədqiqat və ondan doğmuş pyes və s.-lər ağılın-biliyin və istedadın «uydurduğu» semantik bolluqdan çıxıblar. Kamal Abdullanın o kitabı doqmatik olmadığı üçün də mif haqqında elm əyin-başında, xirqəsində mifdir.

- “Sitat müasir ədəbiyyatın fundamental priyomudur” sitatı ilə razısınızmı? Yəni, başdan-başa sitatdan ibarət olan sitat-romanları necə dəyərləndirirsiniz?

- Bu soru mənim sarı simimə toxundu. İlk dəfə sənətdə sitat məsələsindən Baxtinin sayəsində ləzzət almışam. O, sxolastik fəlsəfənin kulta çevirdiyi, marksist-leninçi fəlsəfənin doqmatizmini saxlayan, ancaq bütün hallarda elmin oyun qaydası kimi qavranılan sitatı birdən-birə bədii ədəbiyyatın koduna, qrammatikasına salaraq Dostoyevskidə «başqasının sözü», «başqasının səsi» metaforaları ilə problemi açıb ağartdı.

İndi siz sualı verəndə mənim dediyim düşüncələrə bir gürcü teatrşünasından eşitdiyimi deyim də çarpazlaşdı: ağıllı düşünüş başqalarının düşüncələri ilə düşünmək bacarığıdır. Yaxşı tekstdə sitatlar, bax, bu funksiyanı da yerinə yetirir.

Mənim sizin sorularınıza cavabda dediklərimdə başqasının səsi, sözü çoxdur, onlarsız nə danışardım?! Ancaq görməzsiniz ki, başqasının sözünü gizlədirəm, hətta çatdırıb müəllifini deməsəm də elə deyirəm ki, bunu ilk dəfə mən söyləmişəm ədası alınmır. Çağdaş Postmodernist tekstlərdə sitatlar və onları semantik qığılcımlandırmaları ləzzətdir. Pisi plaqiatlıq, kompilyasiyadır ki, sitatın müəllifi yerinə girdirməlik edib özünü qoyursan. Hollivud filmlərindən rus filmlərində çoxlu sitatlara rast gələ bilərsən - kimsə «Əsas instinkt»də Şeron Stounun ayağını ayağı üstünə aşırması səhnəsini öz bədəni və paltarları ilə oynayır, kimsə üzünü, saçını Merlin Monronun sitatına çevirir. Ancaq əti tökür sitatı özününkü kimi verən qəza, avariya, savaşı səhnələri.

Söhbətləşdi: Rəşad Səfərov

<http://almaqezeti.com>